

บทที่ ๑

การบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์

ธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเป็นไปเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า หรือความเป็น
นិยตโพธิสัตว์ผู้เที่ยงต่อนุตตรสัมมาสัมโพธิ รวบรวมได้เป็น ๓ หมวดด้วยกัน คือ

๑. ธรรมอันเป็นจุดหมายหรือเป็นปัจจัยพื้นฐานอันเป็นส่วนผลักดันให้เกิดความคิดที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ ได้แก่ โภธิ หรือความรู้ของพระพุทธเจ้า และความกรุณา ธรรมทั้งสองนี้เป็นแกนกลางของธรรมทุกอย่างที่พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญต่อไป^๑

๒. ธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อเตรียมตัวในอันที่จะบำเพ็ญธรรมะที่แสดงออกซึ่งจุดหมายของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ธรรมส่วนนี้ได้แก่ธรรมต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในช่วงแห่งการตั้งปณิธาน ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ ๖

๓. ธรรมที่เป็นการแสดงออกของความคิดเรื่อง โภธิ และความกรุณา มีชื่อเรียกเป็นพิเศษว่า บารมี หรือ ปารมิตา เป็นการรวบรวมชื่อธรรมะต่าง ๆ เช่น ทาน ศีล วิริยะ ฯลฯ ขึ้นเป็นหมวดสำหรับพระโพธิสัตว์บำเพ็ญโดยเฉพาะ ธรรมหมวดนี้มี ๖-๑๐ ประการ แตกต่างไปตามสำนักต่าง ๆ

พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาททั้งหลาย เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีบริบูรณ์แล้ว ในชาติสุดท้ายพระโพธิสัตว์เมื่อเสด็จออกบรรพชา บำเพ็ญพรหมจรรย์อันมีธรรมทั้งหลาย มี โภธิปกิขัยธรรมเป็นต้น แล้วโคตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ก็มีภีร์รุ่นแรก เช่น สัทธรรมมูณฑริก กล่าวถึงพระสาวกผู้บำเพ็ญพรหมจรรย์จนได้เป็นพระอรหันต์แล้ว

^๑ ดูวิธานพันธฺ์เล่มนี้ บทที่ ๖ หน้า ๑๔๐ เป็นต้นไป.

ต้องบำเพ็ญบารมีต่อไปอีก เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า^๑ ซึ่งหมายความว่า พระโพธิสัตว์ จะต้องผ่านการบำเพ็ญโพธิปักขิยธรรมก่อนจึงจะบำเพ็ญบารมี ไขว่ล่าตัวกันกับพุทธศาสนา เดรวาท คัมภีร์มหายานสูตรลังการจึงได้กล่าวถึงจรรยาที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญขั้นแรก ว่า ไตแก โพธิปักขิยธรรมก่อนแล้วจึงจะถึงบำเพ็ญบารมี^๒

คัมภีร์มหายานทั้งหลายมิได้ให้ความสำคัญแก่เรื่อง โพธิปักขิยธรรมมากนัก คง ถือว่า บารมี หรือ ปารมิตา เป็นส่วนสำคัญที่สุดและเป็นของที่คิดกันจริงจังในพุทธศาสนา- มหายาน หากพิจารณาหมวดธรรมต่าง ๆ แล้ว บารมี เป็นหมวดธรรมะที่คิดขึ้นสำหรับการเป็นพระโพธิสัตว์โดยเฉพาะ

กล่าวโดยสรุป ธรรมหมวดตนเป็นแรงผลักดันให้เกิดธรรมหมวดที่สอง ธรรม หมวดที่สองเป็นการปูพื้นฐานให้แก่การบำเพ็ญธรรมะหมวดที่ ๓ ธรรมหมวดที่ ๓ จึงเป็น ธรรมะที่รวมความคิดของธรรมสองหมวดแรก ซึ่งได้แสดงแล้วในบทก่อน ๆ ในบทนี้จึงจะ แสดงเฉพาะเรื่องบารมีเท่านั้น

บารมี หรือ ปารมิตา

คัมภีร์ต่าง ๆ เช่นพุทธวงศ์ จริยาปิฎก มหายานสูตรลังการ กล่าวถึง บารมี ว่าเป็น โพธิสมาธ คือ เครื่องมือไปสู่โพธิ^๓ เป็นพุทธการกธรรม หรือ พุทธกรธรรม คือ

¹ Sad. บทที่ ๒.

² M.S. AL. p. 175

³ CpA. p. 17

M.S. AL. p. 126

ธรรมะที่ทำให้บุคคลผู้บำเพ็ญเป็นพระพุทธเจ้า^๑ เป็นโพธิปาจนธรรม คือ ธรรมที่ทำให้โพธิเจริญเต็มที^๒ คำเทียบเหล่านี้แสดงว่า หมวดธรรมะที่เรียกว่าบารมีเป็นไปเพื่อโพธิหรือเป็นของที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญโดยเฉพาะ

เรื่องราวของบารมีที่ปรากฏในคัมภีร์ทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายานมีลักษณะต่างกันไปตามช่วงเวลาและตามความคิดของแต่ละสำนักรวมทั้งความหมายก็แตกต่างกันไปด้วย จึงควรทราบเรื่องการประกอบรูปศัพท์และความหมายอันเป็นรากฐานที่จะเข้าใจเรื่องราวได้ดีขึ้นไว้ชั้นหนึ่งก่อน

ก. การประกอบรูปศัพท์และความหมายของคำว่า บารมี หรือ ปารมิตา

รูปคำของบารมี มีหลายรูป คือ เป็นรูปบารมี เมื่อใช้ในตำแหน่งทั่ว ๆ ไป เป็นปารมี เมื่อใช้เป็นบทหน้าของสมาส เช่น ปารมิปุตโต ปารมิตโต ภาษาบาลีใช้คำว่า ปารมี เป็นส่วนมาก ปารมิตา ใช้ในตำแหน่งบทหลังของสมาสเท่านั้น เช่น ทานปารมิตา^๓ ส่วนภาษาสันสกฤตนิยมใช้คำว่า ปารมิตา ในที่ทั้งปวง มีใช้คำว่า ปารมิ หรือปารมี บ้างเล็กน้อย^๔

¹ Bv., p. 16 ข้อ 155.

Handa buddhakare dhamme vicināmi ito c'ito.

CpA., pp. 8, 16, 168, 283 เป็นต้น.

² Bv., pp. 17 ff ข้อ 120 เป็นต้นไป.

Na h'ete ettakā yeva buddhadhammā bhavissare
aññe pi vicinissāmi ye dhammā bodhipācanā.

Cp., p. 1.

Kappe ca satasahassee caturo ca asaṅkheyya
etthantare yaṃ caritaṃ sabbam taṃ bodhipācanam.

³ PTC. III : pt V : 265.

⁴ Dict. BHS., pp. 341-342.

การประกอบรูปศัพท์ของคำว่า ปารมี แบ่งได้เป็น ๒ นัย ดังนี้

๑. นักปราชญ์กลางทานกล่าวว่า ปารมี มาแต่คำว่า ปรม - สูงสุด, ดีเลิศ ลงม ปัจจัยในภาวะตัดทอน เป็น ปารม ลงม อิตถิลิงค์ เป็น ปารมี หมายถึงความสูงสุด ความดีเลิศ ความยอดเยี่ยม^๑

คัมภีร์อรรถกถาจรियाปิฎก และสัททนีติ กล่าวว่า ปรม มาแต่ ปฺร ธาตุ แปลว่า เลี้ยง รักษา เพิ่มบริบูรณ์ เมื่อเป็นคำว่า ปรม หมายถึง ความรักษาคุณให้เจริญ ความบริบูรณ์ ความเต็มเปี่ยม ความใหญ่คุณเต็มที่ พระโพธิสัตว์ผู้รักษาคุณมีทานเป็นต้น เรียกว่า ปรม กิริยาที่พระโพธิสัตว์รักษาเรียกว่า ปารมี คือ การบำเพ็ญความดีที่มีทานเป็นลาภ^๒

การประกอบรูปคำในอรรถกถาจรियाปิฎก และสัททนีติ จึงเริ่มแต่ ปฺร ธาตุ ลง ม ปัจจัย เป็น ปรม แล้วลง ฌ ปัจจัย ในภาวะตัดทอน เป็น ปารม ลงม อิตถิลิงค์ เป็น คำว่า ปารมี

ส่วนนักปราชญ์ตะวันตกถือว่า ปรม มาแต่ ปฺร แปลว่า เบื้องหน้า ลง ม ปัจจัย แปลว่า เบื้องหน้าที่สุด คือ เป็นเลิศ เป็นยอด แล้วลง ฌ ปัจจัย ลงม อิตถิลิงค์ เป็นปารมี หมายถึงความเป็นเลิศ ความยอดเยี่ยม ความบริบูรณ์เต็มเปี่ยม^๓

¹ Dict. BHS. p. 341.
Dict. PTS. P. 453 : paramī abstract from parama.
Dict Skt. p. 620. : Pāramita - extremity ?

² Cp. A. p. 277.

หลวงเทพทรานุกิษฏ, คัมภีร์ธาตุปทีปิกา, หน้า ๒๓๘.

³ H. Dayal. The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, pp. 164-165.

๒. นักปราชญ์บางคนเห็นว่า ปารมี มาแต่คำว่า ปาร แปลว่า ฝั่ง (อื่น) หมายถึง การหลุดพ้น แจกวิภคิตที่สองเป็น ปาร รวมกับ อิ ธาตุ-ไป เป็น ปารมี หมายถึง (ธรรม)ที่ทำให้ถึงฝั่งอื่น^๑

เมื่อคำว่า ปารมี มีการประกอบรูปศัพท์เป็นสองนัย คำว่าปารมิตา ก็แยกออกเป็น ๒ นัยด้วย คือ

๑. ผู้ที่ลงเนื้อเห็นตามนัยต้น กล่าวว่ ปารมิตา มาแต่ ปารมิ ลง ตาปัจจัย ในภาวคัทธิต เป็นการแสดงภาวะของสิ่งที่สูงสุด^๒

๒. ผู้ที่ลงเนื้อเห็นตามนัยปลาย กล่าวว่ ปารมิตา มาแต่ ปาร กับ รูป ต ปัจจัย ของ อิ ธาตุ คือ อิต เป็น ปารมิตา^๓

เรื่องการประกอบรูปศัพท์นี้จะพิจารณาตัดสินได้ก็ต่อเมื่อใช้ความหมายช่วย จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงเรื่องความหมายก่อนการวินิจฉัยเรื่องการประกอบรูปศัพท์ว่า ควรจะเป็นไปในรูปใด

¹ Dict.Skt. p. 619 : pāram-ita, gone to the opposite shore...

H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 164. กล่าวว่ Bothlingk and Roth, M.M. Williams, E. Burnouf, B. Hodgson เห็นตามมตินี้.

² Willian Dwight Whitney, Sanskrit Grammar, p.476. ขอ 1237.

³ Dict.Skt. p. 619 : pāramita - ā for feminine.

ความหมายของคำว่า ปารมี หรือ ปารมิตา

๑. ความหมายของคำว่า ปารมี ในคัมภีร์ตั้งเดิม

คำว่า ปารมี เท่าที่พบในคัมภีร์รุ่นนี้ ใช้ในความว่า ความสูงสุด ความเป็นเลิศ ความสำเร็จ ทั้งความสูงสุดในศาสนา หรือศาสนาอื่น ๆ ก็ได้ เช่น

(อติตมาณพหุลตามพระพุทธเจ้าด้วยใจว่า)

ขอพระองค์จงบอกอายุ โศตร พรอมด้วยลักษณะ รวมทั้งความสูงสุดในมณฑลทั้ง
หลายของอาจารย์ของข้าพระองค์ พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ของข้าพระองค์
ย่อมบอกมณฑลแก่ศิษย์มีประมาณเท่าใด

(พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า)

พราหมณ์นั้นมีอายุร้อยยี่สิบปี ชื่อพาวรีโดยโคตร มีลักษณะในกาย ๓ ประการ
ก็พราหมณ์นั้นเรียนจบไตรเวท รูปร่างหายลักษณะ และคัมภีร์อิติहाสพรอมด้วย
คัมภีร์นฤตฤและ เกฏกะ พราหมณ์นั้นเป็นผู้ถึงความสูงสุดในธรรมอันดีบอคมณฑล
แก่ศิษย์จำนวนทวารอยคนด้วยกัน^๑

¹ Sn. p. 195 คาถาที่ 1018 - 1020.

"Ādissa jammanam brūhi, gottam brūhi salakkhaṇam,
mantesu pāramiṃ brūhi, kati vāceti brāhmaṇo.

"Vīsamvassasatam āyu, so ca gottena Bāvāri,
tiṇ'assa lakkhaṇā gatte, tiṇṇam vedāna pāragū,
lakkhaṇe itihāse ca sanighaṇḍusakeṭubhe,
pañca satāni vāceti, saddhamme pāramiṃ gato"

ข้อความนี้อยู่ในปารายนวรรค เป็นภาษาบาลีชั้นเก่าที่สุด.

บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยถูกต้องว่า ภิกษุรูปใดเป็นผู้ถึงความชำนาญ ความเป็นเลิศในอริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และอริยาวิมุตติ ฟังกล่าวว่า ภิกษุรูปนั้นคือพระสารีบุตรนั่นเอง^๑

ข้อความข้างต้นทั้งหมดแสดงให้เห็นว่า คำว่า ปารมี ใช้ในความสูงสุดทั่ว ๆ ไปทั้งของพราหมณ์ ทั้งของพระอริยสาวก แต่ไม่ปรากฏว่าได้ใช้กับพระพุทธเจ้าในกรณีใดๆ ไม่ปรากฏว่าใช้ในความว่า เป็นหมวดธรรมะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในชาติก่อน ๆ

๒. ความหมายของคำว่า ปารมี ในคัมภีร์ช่วงการแยกเป็นสำนัก

คัมภีร์ช่วงการแตกแยกสำนักทุกสำนัก ยังคงใช้คำว่า ปารมีในความหมายเดิม คือ ความสูงสุด ความเป็นเลิศ ความสำเร็จ ไม่จำกัดกรณี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เป็นผู้บรรลุความสูงสุด (ความเป็นเลิศ) ในอิทธิ

เป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศในวินัย

เป็นผู้บรรลุความสูงสุดในอภิญาทั้งหลาย

¹ M. III : 28.

Sariputtam eva tam samma vadamano vadeyya :

Vasippatto paramippatto ariyasmim silasmim,
vasippatto paramippatto.....samadhismim.

vasippatto paramippatto...pannaya,

vasippatto paramippatto...vimuttiya

cp. Bv. p. 6 คาถาที่ 74.

Sariputto mahapanno samadhijjhanakovido

pannaya paramippatto...

เป็นผู้บรรลุความสูงสุดในความแก่กล้าทั้งหลาย^๑

พระสารีบุตร....ผู้บรรลุความเป็นเลิศ^๒

ในบุคคลทั้งหลาย บุคคลใดมีไตรสรุสลัจจะทั้งหลายด้วยตนเอง
ในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้ดับแล้วในกาลก่อน เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์
ได้ในปัจจุบัน ทั้งบรรลุความเป็นผู้สูงสุดในบรรดาพระสาวกด้วย
พึงทราบว่า บุคคลนั้นคือ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ^๓

เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสูงสุดของมณฑลทั้งหลาย^๔

¹ PTC. III pt. v : 265-266.

iddhiyā pāramiṃ gataṃ
vinaye pāramiṃ gato
abhiññāsu pāramiṃ gato
vesārajjesu pāramī.

² Bv. p. 6 คาถาที่ 74.

Sāriputto....pāramippatto.

³ Pug. p. 70.

Tatra yvāyaṃ puggalo pubbe ananussutesu
dhammesu sāmāṃ saccāni abhisambujjhati
diṭṭh'eva dhamme dukkhass'antakaro
hoti sāvaka-pāramiṇi ca pāpunāti ?
Sāriputtamoggallānā tena daṭṭhabbā.

⁴ Divy. p. 637.

mantrāṇāṃ pāramiṃ gataḥ.

เป็นผู้เห็นประโยชน์สูงสุดอย่างกระจ่างแจ้ง ถึงความสูงสุดอันดีในความเปลว
 กลา...

เป็นผู้มีอินทรีย์อันสงบ มีใจอันสงบ ถึงความเป็นเลิศในการฝึกและความสงบ-
 อันสูงสุด^๑

ขอความขาดคนแสดงให้เห็นว่า ความหมายของคำว่า ปารมี ยังคงหมายถึง
 ความสุดยอด หรือ ความสูงสุด ในกรณีต่าง ๆ กัน ไม่จำกัดเฉพาะว่าต้องเป็นธรรมของ
 พระโพธิสัตว์

งานรูนอรรถกถาบาลี กล่าวความของคำนี้แคบลงมาว่า บารมี หมายถึง
 อรหัตตผล นิพพาน อันเป็นจุดหมายสำคัญและสูงสุดของเดรวาท^๒

¹ Mhvt. I : 86.

paramārtham / sukṣmadarśi vāisārdyavarapāramiprāptaḥ,...
 / śāntendriyo śāntamānaso uttamadamasamathapāramiprāpto...

² MA. III : 243,260.

Tattha abhiññāvosānapāramipattā ti abhiññāvosānasankhā
 taṃ c'eva abhiññāpāramisaṅkhatañ ca arahattaṃ pattā.

p. 264.

Idhāpi cinnavasitāvasen'eva abhiññāvosānapāramippattatā
 veditabbā

p. 266.

Imesu ca pana ekūnavisatiyā pabbesu paṭipātiyā aṭṭhasu
 koṭṭhāsesu vipassanāññānassa āsavakkhayañāne ca
 arahattavasena abhiññāvosānapāramippattatā veditabbā.

p. 453.

Diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattāti "diṭṭhadhamme
 imassamiññeva aṭṭabhāve"

abhiññāvitvā vositā vosānaṃ hutvā pāramisaṅkhātasabba-
 dhammanāṃ pāramibhūtaṃ nibbānaṃ pattā.

ในระยะการแยกเป็นสำนักต่าง ๆ นี้เองที่คำว่า บารมี ได้รับการนำมาใช้ เรียกหมวดธรรมที่คิดขึ้นสำหรับการเป็นพระโพธิสัตว์ คัมภีร์ที่ใช่คำว่า บารมีโดยนัยนี้ได้แก่ พุทธวงศ์ จริยาปิฎก อวทานต่าง ๆ ทั้งนี้ ความหมายว่าความสูงสุด ความเป็นเลิศ ก็ยัง เป็นไปได้โดยผู้ แม้จะได้รับการนำเรียกหมวดธรรมนี้แล้ว เป็นแต่จำกัดความลงไปว่า เป็น ความสูงสุดในขงธรรมต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้า ตัวอย่าง เช่น

เราได้ตั้งความปรารถนาเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าในเพราะพระพุทธเจ้าใน ปางก่อนมานับไม่ถ้วน เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยบารมี ๓๐ เป็นธรรมราชา^๑

(พระสารีบุตรกราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า)

ทาน คีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ เป็นใจน

ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เป็นใจน

ข้าแต่พระโลกนายก ผู้เป็นปราชญ์ บารมี ๑๐ เป็นอย่างไร

อย่างไรจึงเรียกว่า บำเพ็ญอุปบารมี อย่างไรจึงเรียกว่าบำเพ็ญปรหมัตตบารมี^๒

¹ Ap. p. 2
ahampi pubbabuddhesu buddhattam abhipatthayim,
timsa pāramī sampunnā dhammarājā asaṅkhiya.

² Bv. p. 6 คาถาที่ 76-77.
Dānaṃ sīlañca nekkhammaṃ paññāviriyañca kīdisaṃ
khanti-saccam-adhiṭṭhānaṃ mett'upekkhā ca kīdisā.
Dasapāramī tayā dhīra kīdisā lokanāyaka
katham upapāramī punṇā paramatthaparamī katham.

ผู้ที่ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าพึงบำเพ็ญปารมิตา ๖ ประการให้บริบูรณ์
ปารมิตา ๖ ได้แก่อะไรบาง ปารมิตา ๖ นั้น ได้แก่ทานปารมิตา ศีลปาร-
มิตา กษานติปารมิตา วีรยปารมิตา ธ्यानปารมิตา ปรชัญญาปารมิตา^๑

มีข้อน่าสังเกตว่า คัมภีร์มหาวัสตุไม่โลกลาวถึงบารมี ในความหมายว่าเป็นชื่อ
หมวดธรรมเลย คงใช้คำว่า บารมีกับพระโพธิสัตว์ ในความหมายว่า ความสูงสุดใน
ธรรมะต่าง ๆ โดยทั่ว ๆ ไป ไม่จำกัดจำนวนว่าต้องมี ๖ ประการ^๒ การรวบรวมปาร-
มิตา ๖ จึงเป็นความคิดของเดรวาทสรวาทิวาทิน ซึ่งก็สอดคล้องกับการเริ่มมีอุดมคติพระ-
โพธิสัตว์ในสำนักนั้น

อรรถกถาจริยาปิฎกได้ให้ความหมายของปารมีไว้ใกล้เคียงความคิดของมหา-
ยานว่า บารมี คือ คุณความดีมีทานเป็นต้น ที่ประกอบด้วยกรุณาและอุपायโกศล อันจะเป็น
เครื่องขจัดความชั่วทั้งหลาย คือตัณหา มานะ และทิฏฐิ^๓ และได้กำหนดแนลงไปว่า ปารมี
นั้นเป็นคุณความดีที่พระโพธิสัตว์กระทำโดยเฉพาะ โดยกล่าววว่า

¹ Divy pp. 476 ff.
shaṭ pāramitaḥ paripurayitavyaḥ. katamaḥ shaṭ.
tad yathā dānapāramitā ḡilapāramitā kshāntipāra-
mitā vīryapāramitā dhyānapāramitā prājñāpāramitā.
และ pp. 95, 265, 490.

² Mhvt. I : 32.
pūjyanti vasibhūtakotiyo pūrvam eva vasipāramiṃ
gatā.

I : 54.
ṛddhipādabalapāramiṃ gato

³ CpA. pp. 276-277.
Tanhā-māna-ditṭhihi anūpahatā
karuṇupāyakosallapariggahitā dānādayo guṇā pāramiyo.

พระมหาสัตว์พระโพธิสัตว์ชื่อว่า ปรม เพราะพระโพธิสัตว์เป็นสัตว์สูงสุด
ประกอบด้วยคุณวิเศษ มีทาน ศีล เป็นต้น ภาวะของพระปรมนั้น หรือ
การกระทำของท่านเหล่านั้นเรียกว่า ปารมี มีการทำทาน เป็นต้น^๑

ความหมายของบารมีชั้นหลังสุด จึงหมายเอาเฉพาะความสูงสุด ในธรรมที่
เลือกสรรขึ้นเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์

โดยเหตุที่บารมีในชั้นหลังมีความหมายเฉพาะถึงธรรมที่บำเพ็ญ เพื่อความเป็น
พระพุทธเจ้า อันมีลักษณะใกล้เคียงกับการบำเพ็ญธรรมะเพื่อบรรลุ ความเป็นอริยบุคคล
เพื่อถึงนิพพาน จึงอาจเป็นเหตุให้เกิดความคิดการประกอบรูปศัพท์ ในประเด็นที่สองได้
คือเทียบเอาความเป็นพระพุทธเจ้าเท่ากับ ปาร ซึ่งแปลว่า ฝั่งอื่น อันหมายถึงพระนิพพาน

๓. ความหมายของคำว่า บารมี ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

ข้อความในคัมภีร์มหายานก็ยังคงใช้คำว่า ปารมี หรือ ปารมิตาในความหมาย
แรกสุด เป็นแต่มีจำกัดแต่เฉพาะที่เป็นความสูงสุดในธรรมะในพุทธศาสนาเท่านั้น ดังเช่น

พระองค์เป็นผู้ถึงความสูงสุดแห่งฤทธิและพล^๒

พระองค์ผู้มพระสุรเสียงประดุจเมฆ ประดุจกลองทันทก

ประดุจเสียงฟารอง มีพระสุรเสียงประดุจพรหม

¹ Ibid p. 277.

Tena dānasīlādī guṇavisesayogena sattuttamatāyo
paramā mahāsattā bodhisattā. Tesam bhavo
kamma vā paramī, dānadikiriya.

² Sad. p. 255.

rddhibalapāramiṅgato.

พระองค์เป็นผู้ถึงความ เป็นเลิศในมณฑลแห่งเสียง
 พระอวโลกิเตศวรพระองค์นั้น เป็นผู้ควรระลึกถึง^๑
 พระองค์ผู้ถึงความ สูงสุดแห่งคุณความดีทั้งปวง
 เป็นผู้มีความ อัจฉริยะและ เมตตาต่อสรรพสัตว์
 เป็นผู้มีความ งาม เป็นผู้ทรง ใจซึ่งคุณความดีอันยิ่งใหญ่
 พระอวโลกิเตศวรพระองค์นั้น เป็นผู้ควรกราบไหว้^๒

อย่างไรก็ดี ความหมายที่แปลว่า ธรรมะหมวดที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ มีปรากฏ
 มากกว่าความหมายข้างต้น ความหมายข้างต้นก็ยังใช้ได้ ในความนี้ อยู่ เป็นแต่จำกัดแคบ
 ลงมา ตัวอย่างเช่น

พระโพธิสัตว์เมื่อแสวงหาญาณอันเป็นพุทธญาณอันสูงสุด สมาทานแล้วซึ่ง
 ปารมิตา ๕ ประการ บำเพ็ญอยู่^๓

¹ Sad. p. 256.

meghasvara dundubhisvaro
 jaladharagarjita brahmasvarah,
 svaramandaraparamigatah
 smaraniyo avalokitesvarah.

² Sad. p. 256.

sarvagunasya paramigatah
 sarvasattvakṛpamāitralocano,
 gunabhūta mahāgunodadhī
 vandaniyo avalokitesvarah.

³ Sad. p. 199.

yas ca pāramitāḥ pañca samādāyeha vartate,
 idam jñānam gavesanto buddhajñānam anuttaram.

พระองค์เป็นประพุกิตานและศีล เป็นนายก เป็นผู้มีกษานติและวีริยะ และ
เป็นผู้บำเพ็ญชยาน

เป็นผู้ถึงความเป็นเลิศในปรัชญา และอุปาย (เกาศัลยะ)

ดังนั้น ข้าพระองค์จึงกราบไหว้พระองค์ผู้เป็นมหาวินายก^๑

○ จึงสรุปได้ว่า ความหมายของคำว่า บารมี นี้ แต่เดิมหมายถึงความสูงสุด ไม่
จำกัดเฉพาะเรื่องการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์ ต่อมาเมื่อเกิดการใช้คำว่า บารมี
เป็นหมวดธรรมะของพระโพธิสัตว์แล้ว จึงได้มีความหมายแคบลงมาเป็นความสูงสุดของ
ธรรมะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ หรือ ความสูงสุดในธรรมะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ

การวินิจฉัยการประกอบรูปของคำว่า บารมี หรือ ปารมิตา

๑. วินิจฉัยจากความหมาย

ความหมายของคำว่า บารมี ที่แสดงข้างต้นเป็นไปทางด้านความสูงสุด ความ
ดีเลิศมากกว่าจะหมายถึงธรรมที่ทำให้ถึงฝั่ง หรือการถึงฝั่ง แม้เมื่อได้จำกัดความหมาย
เฉพาะส่วนของพระโพธิสัตว์แล้วก็ตาม ความหมายว่า สูงสุด ก็ยังคงใช้โดยยูนั่นเอง
ขอความในจริยาปฏิภาณก็ดี สัทธรรมมฤตริกก็ดี สนับสนุนการประกอบรูปศัพท์ในประเด็นต้น
ดังนี้

¹ Rp. ใน M.S.S. I : 122.

dānaśīlacarito'si nāyakā kṣāntivīrya api dhyānānaśīkṣitaḥ,
prajñī'upāya sada pāramiḥ gatā tena vandasi mahāvināyakam.

และ I : 127.

ดู M.S. AL. บทที่ ๑๖.

SIKs. pp. 103-104.

เอเต ทานสฺส ปารมี^๑

มโหปายเกาสลยชฺฌานปรมปารมิตาปราปตา^๒

ข้อความแรกอยู่ในคทาสรุปรุทท้ายตัวอย่างเรื่องแสดงการบำเพ็ญทานบารมี ในคัมภีร์จริยาปิฎก ซึ่งกล่าวสรุปว่า ให้ทานแม่ชีวิตจึงยังบารมีนี้ให้เต็ม ความส่อให้เห็นว่าการให้ทานด้วยชีวิตเป็นเหตุให้บรรลุความสูงสุดในการบำเพ็ญทาน ความหมายจึงสนับสนุนการประกอบรูปศัพท์ประเด็นแรก

ส่วนข้อความที่สอง อยู่ในคัมภีร์มหาขานใช้คำว่า ปรม ไซคำว่า ปารมิตา คือ และใช้กิริยา ปราปต อันหมายความว่า บรรลุถึง แปลความได้ว่า บรรลุถึงปารมิตาคือมหาอุปายโกศลและชฺฌานอันเป็นปรมะ แสดงให้เห็นว่าปารมิตาหมายถึงความสูงสุด ความสมบูรณ์ เช่นกัน

นอกจากนี้ตัวอย่างอื่นที่ยกขึ้นแสดงความหมายข้างต้นในหัวข้อความหมายของคำว่าบารมี ในคัมภีร์รุ่นต่าง ๆ ก็เป็นไปในทางความสูงที่สุดทั้งสิ้น หลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้สนับสนุนการประกอบรูปศัพท์ประเด็นแรก

¹ Cp. p. 13 คทาที่ 146.

Ete dānaparikkhārā ete dānassa pāramī
jīvitam yācāke datvā imam pāramī purayim.

² Sad. p. 21.

mahopāyakāuśalyajñānadarsanaparamapāramitā-
prāptaḥ Śāriputra tathāgatā arhantaḥ samyaksambuddhāḥ.

การที่นำคำว่า บารมี มาใช้ในความหมายแคบเข้า คือให้เป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อความเป็นพระพุทเจ้า จึงก่อให้เกิดแนวเทียบว่า บารมีเป็นของที่มีการบำเพ็ญเริ่มต้นไปจนถึงปลายที่สุด คือได้ถึงฝั่ง เช่นเดียวกับพระอรหันต์ ต้องเริ่มมาแต่โสดาบัน คือผู้มาถึงสายน้ำกำลังจะว่ายน้ำไปอีกฝั่งหนึ่ง เมื่อถึงฝั่งก็ได้สมญาว่า ปารคฺคฺ บ้าง ปารายน บ้าง อันหมายถึงไต่บรรลุฝั่งอีกฝั่งหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ธรรมะที่อยู่ในหมวดบารมี เมื่อกล่าวถึง ไม่ปรากฏว่าเป็นการเริ่ม หรือเป็นการสิ้นสุดในลักษณะดังกล่าว คงเป็นเพียงการเสนอขอธรรมะแต่ละข้อให้เห็นว่าเป็นความดีงามที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ เมื่อก่อเกิดการจัดภูมิของพระโพธิสัตว์มีการจัดบารมีแบ่งไปตามภูมิต่าง ๆ ก็มีได้กล่าวว่า บารมีเหล่านั้นมีความดีงามยิ่งหย่อนกว่ากัน ประเด็นที่กล่าวถึงเป็นแต่ความยากง่าย ของการปฏิบัติ

เมื่อพิจารณาจากความหมาย คำว่า บารมี หรือ ปารมิตาควรจะประกอบศัพท์ตามนัยแรก

๒. พิจารณาจากศัพท์ที่แปลว่า ถึงฝั่ง

ศัพท์ที่ใช้เป็นคำขยายพระอรหันต์ว่าเป็นผู้ถึงฝั่ง ได้แก่คำว่า ปารายน ปารคฺคฺ ปารคต เป็นศัพท์สมาสประกอบด้วยคำว่า ปาร ส่วนหนึ่ง กับคำที่สำเร็จมาจาก ธาตุ อิ หรือ คมฺ อันหมายถึงไป หรือ ไปถึง อีกส่วนหนึ่ง

ศัพท์ที่ใช้ว่าถึงบารมี หรือบรรลุบารมีใดบารมีหนึ่งที่อยู่ในลักษณะศัพท์สมาสก็ใช้ ธาตุ อิ คมฺ หรือ อปฺ เช่นกัน เช่น ปารมิตต ปารมิปุตต เป็นต้น ส่วนของคำสมาสได้แก่ บารมี คำหนึ่ง กับคำที่สำเร็จจากธาตุเหล่านั้นอีกคำหนึ่ง คำว่า บารมี เป็นส่วนที่เสมอกับ คำว่า ปาร ส่อว่า บารมีเป็นคำ ๆ หนึ่งโดยตรง มิได้ประกอบด้วยธาตุอีกตัวหนึ่ง ดังนี้

ปาร คต ปาร อายน

ปารมิ คต ปารมิ(ป)ปุตต

กรณีของ ปารมิตต ปารมิปุตต แปลได้ความว่า ถึงความสูงสุด มากกว่าที่จะแปลว่า ถึงการถึงซึ่งฝั่ง อันเป็นการใช้คำที่ซ้ำซ้อนกัน เมื่อเวลาแปลความก็ดูเย็นเยือกววย

ในคัมภีร์ลลิตวิสตระ มีข้อความที่สนับสนุนเหตุผลข้อนี้ คือ ใช้ ปารมคต ซ้อนกัน ปารมิตา ว่า เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งฝั่งในปารมิตา(ความสูงสุด)ทั้งปวงทั้งหลาย^๑ (สรุwpารมิตาสู ปารคตะ)

๓. พิจารณาจากคำแวดล้อม

คำที่เกี่ยวข้องโดยตรงที่สุดกับคำว่าปารมี คือความที่บอกถึงคุณธรรมที่กล่าวถึงคุณธรรมเหล่านั้นแจกเป็นวิภคิตีที่ ๖ หรือที่ ๗ ทั้งหมด เช่น

เนกขุเม ปารมี คนตวา^๒

สัพพตถ ปารมี คโต^๓

¹ Dict. BHS. p. 341.
sarvaparamitāsu paramgataḥ.

² Cp. p. 36.
nekkhame paramim gantvā
khantiyā paramim gantvā
mettāya paramim gantvā

³ Bv. p. 62.
Sabbattha paramim gato.

สทุเช ปารมี กตา^๑

ธยานะ วิริยะกุณฺเ ปารมิตตา^๒

สรวุคฺคสฺย ปารมิตตะ^๓

คำว่า ปารมี ในข้อความเหล่านี้แปลความได้ว่า ความสูงสุดในเนกขัมมะในที่
ทั้งปวง ในศรัทธา ในธ्यानและวิริยะแห่งคุณทั้งปวง เมื่อแปลเข้ากับธาตุ คม ธาตุ อุป
ก็จะได้อความว่า ถึงหรือบรรลุความสูงสุดในเรื่องนั้น ๆ

หากแปลความตามนัยปลายว่า ธรรมที่ทำให้ถึงฝั่งในเนกขัมมะ ในที่ทั้งปวง ใน
ศรัทธา ในธ्यानวิริยะ แห่งคุณทั้งปวง ความจะดุซัดเซ็น หากจะทำคำแวดล้อมให้
เอื้อต่อการประกอบรูปศัพท์ในนัยปลาย ก็ควรจะเป็นวิภคิตีเดียวกันกับคำว่า บารมี มาก
กว่าจะเป็นวิภคิตีที่ ๖ หรือ ๗ อันจะแปลได้อความว่า ถึงแล้ว, บรรลุแล้วซึ่งธรรมที่ทำให้
ถึงฝั่งคือทาน

เมื่อพิจารณาจากประเด็นนี้ คำว่า บารมี หรือ ปารมิตา น่าจะมีการประกอบ
รูปศัพท์ตามนัยต้นมากกว่า

เมื่อพิจารณาทั้งด้านความหมาย ทั้งด้านภาษาตามแนวต่าง ๆ แล้วคำว่า ปารมี
ปารมิตาควรประกอบรูปศัพท์มาจาก ปรม ลง ปัจจัย แล้วลง อี อิตถิลิงค์

¹ Ap. ใน PTC. V : pt3 : 266.

saddhe pāramiṃ gata

vesārajjesu pārami เทียบ Mhvt. I : 86.

² Rp. ใน M.S.S I : 127.

dhyāne vīryagūṇe pāramigataḥ sambuddhājñānārthinaḥ

³ Sad. p. 256.

sarvagūṇasya pāramigataḥ.

ข. ความเป็นมาของความคิดเรื่องบารมี

การรวบรวมธรรมขึ้นเป็นหมวดธรรมเพื่อให้พระโพธิสัตว์บำเพ็ญหรือเพื่อทำให้เป็นพระพุทธเจ้า น่าจะมีขึ้นแล้วแต่ในคัมภีร์ดั้งเดิม ด้วยคัมภีร์เหล่านั้นมักกล่าวถึง พรหม-
 ภาวนธรรม คือ ธรรมที่บำเพ็ญเพื่อความเป็นพรหม^๑ นาดกรณธรรม ธรรมที่บำเพ็ญเพื่อเป็น
 ที่พึ่ง^๒ ธรรมหมวดดังกล่าวเป็นเหตุให้ทำให้เกิดความคิดได้ว่า น่าจะมีความคิดเรื่องพุทธ-
 ภาวนธรรม หรือ พุทธกรณธรรม คือธรรมเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าด้วย^๓ อย่างไรก็ตาม ไม่
 ปรากฏหลักฐานว่า ได้มีการรวบรวมขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้รวบรวมในครั้งนั้นสนใจ แต่
 เฉพาะเรื่องราวเมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว มากกว่าที่จะสนใจเรื่องราวเมื่อครั้ง ยัง
 ทรงเป็นคฤหัสถ์ หรือเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า จึงมิได้มีการรวบรวมธรรมดัง
 กล่าวขึ้น

เรื่องราวการบำเพ็ญธรรมของพระพุทธเจ้าแต่ครั้งอดีตชาติ ที่ปรากฏในคัมภีร์
 ดั้งเดิม มีอยู่ในลักขณสูตร อันกล่าวถึงมหาปุริสลักขณะ และเหตุแห่งการได้ลักษณะเหล่านั้น
 เหตุที่ได้อุบัติลักษณะที่กล่าวถึงในพระสูตรนั้น เป็นผลมาแต่การบำเพ็ญความดีหลาย ๆ
 ประการพอสรุปได้เป็น ๓ ประเด็น คือ

๑. การบำเพ็ญทาน การรักษาศีล มีลักษณะคล้ายกับข้อธรรมะในกุศล-
 กรรมบถ ๑๐
๒. การแสดงความกรุณาเห็นใจผู้อื่นไม่มุ่งร้ายต่อผู้อื่น ช่วยเหลือผู้อื่นอยู่
 เสมอ

¹ V. I : 3.

D. I : 244.

² D. III : 266.

A. V : 23-29.

³ CpA. p. XIV.

๓. การมุ่งมั่น มุมานะ ในอันที่จะแสวงหาความรู้^๑

ลักษณะของธรรมะดังกล่าว แสดงให้เห็นความคิดที่ใกล้เคียงกับธรรมะที่ได้รับ
การรวบรวมขึ้นเป็นบารมีในเวลาต่อมา

¹ D. III : 145.

Yam pi bhikkhave Tathāgato purimam nīketam pubbe
manussa-bhūto samāno dāha-samādāno ahosi.
kusalesu dhammesu avatṭhita-samādāno, kāya-sucarite
vacīsucarite manosucarite, dānasamvibhāge sīla-
samādāne uposathūpavase matṭeyyatāya
petṭeyyatāya sāmāññatāya brahmaññatāya
kule jeṭṭhapācāyitāya aññataraññataresu ca
adhikusalesu dhammesu.

D. III : 149.

Yam pi... manussabhūto samāno pāṇātipātam
pahāya pāṇātipātā paṭivirato ahosi, nihita-daṇḍo
nihita-sattho lajjī dayāpanno sabba-pāṇabhūtā
hitānukampī vihasi...

D. III : 156.

Yam pi... manussabhūto samāno sakkaccam
vācetaṃ ahosi sippam vā vijjam vā caranam vā
kammam vā, 'kin ti me khippam ājāneyyūṃ,
khippam vijāneyyūṃ, khippam sampatipajjeyyūṃ
na ciram kītisseyyūṃ ti.

๑. บารมีในช่วง การแตกแยกเป็นสำนัก

เมื่อเกิดความสนใจประวัติพระพุทธเจ้า และเริ่มมีอุดมคติที่เปลี่ยนแปลงไป จากการมุ่งเป็นพระอรหันต์ มาเป็นพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญธรรมะเพื่อการนั้นจึงเป็นข้อสำคัญ และได้รับการรวบรวมขึ้น เรียกว่า พุทธการกธรรมบาง บารมี หรือ ปารมิตา บาง การรวบรวมเกิดในระยะเวลาการแตกแยกเป็นสำนักแล้ว ด้วยปรากฏว่า จำนวนและรายละเอียดของบารมีต่างกันไป คือ เถรวาทสรรวาสตีวาทีนกล่าวถึงบารมี ๖ เถรวาทบาลี กล่าวถึงบารมี ๑๐ ดังนี้

เถรวาทสรรวาสตีวาทีนเถรวาทบาลี

ทาน

ทาน

ศีล

ศีล

(ธยาน)

เนกขัมมะ

(ปรัชญา)

ปัญญา

วิริยะ

วิริยะ

กษานตี

ขันตี

ธยาน

(เนกขัมมะ)

ปรัชญา^๑

(ปัญญา)

สัจจะ

อธิษฐาน

เมตตา

อุเบกขา^๒

¹ Divy. pp. 95, 124, 165, 476, 490.

² Bv. pp. 6. ff.

เมื่อพิจารณาจำนวนและหัวข้อธรรมะที่ปรากฏในบารมีทั้งสองสำนักจะเห็นข้อที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันดังนี้

๑. บารมีที่ทั้งสองสำนัก มี ๕ บารมี คือ

ทาน ศีล วิริยะ (วีรย) ชันติ (กษานติ) ปัญญา (ปรัชญา)

๒. บารมีที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน บารมี ๑ คือ

เนกขัมมบารมี ปรับเข้ากับ ฌยานบารมีได้ เพราะเนกขัมมะ หมายถึง การออกบวชเพื่อเผ่ากิเลส ซึ่งจะทำให้ได้กตือเมื่อบำเพ็ญฌยานหรือ ฌาน

๓. บารมีอีก ๔ ข้อของเถรวาทบาลี หรือ

สังจา - การกล่าววาจาสัตย์

อธิษฐาน - การตั้งใจมั่น

เมตตา - ความเป็นมิตร

อุเบกขา - ความวางเฉย

สังจาบารมีน่าจะรวมเข้ากับศีลบารมีได้ อธิษฐานบารมีมีลักษณะเช่นเดียวกับ การตั้งปณิธาน ไม่น่าจะต้องรวมเข้ามาในหมวดนี้ อีก ส่วนเมตตาและอุเบกขา เป็นลักษณะ ของการบำเพ็ญฌาน

ด้วยเหตุที่บารมี ๑๐ ของพุทธศาสนาเถรวาทบาลีค่อนข้างสับสน จึงเป็นที่

¹ N. Dutt, Aspect of Mahāyāna Buddhism and Its Relation to Hīnayāna, p. 12.

ลงสันนิษฐานกันว่า บารมี ๑๐ เกิดขึ้นโดยอาศัยหลักของบารมี ๖^๑

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาบารมี ๑๐ จะเห็นได้ว่ามีลักษณะใกล้เคียงกับประวัติพระพุทธเจ้ามากกว่าจะเป็นการสร้างหมวดธรรม เพื่อคนทั่วไปไปทำเพื่อบุญเป็นพระ-พุทธเจ้าแบบบารมี ๖ บารมีของทั้ง ๒ สำนักจึงอาจเกิดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน แต่มีความคิดแยกกันออกไปบ้างในบางประเด็น จึงทำให้ขอธรรมะมีส่วนคล้ายคลึงกันในส่วนหลักและแตกต่างกันบ้างในส่วนย่อยซึ่งในชั้นต้นบารมี ๑๐ อาจไม่ได้รับอิทธิพลของบารมี ๖

อรรถกถาจริยาปิฎกอันเป็นคัมภีร์เถรวาทบาลี ใดกล่าวเรื่องบารมี ๖ อันแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของความคิดเรื่องการทำเพื่อบุญบารมีในพุทธศาสนาสำนักอื่น ซึ่งอาจเป็นเถรวาทสรวาสดีวาทีน หรือพุทธศาสนamahāyānaก็ได้ อรรถกถาจริยาปิฎกกล่าวว่ามีลางพวกถือว่าบารมี มี ๖ ประการ^๒ ซึ่งผู้จนาอรรถกถาเห็นว่าเป็นการรวมกันของบารมี ๑๐ ดังต่อไปนี้

ในบารมีหกนั้น เนกขัมมบารมีสังเคราะห์ร่วมกับศีลบารมี เพราะเนกขัมมบารมี มีไตรสิกขาบารมี กิณยานบารมีไตรเอกขาบารมี เป็นแห่งการขจัดนิวรณ์ จึงรวมอยู่ในบารมีทั้ง ๖ ในเพราะความเป็นกุศลธรรม. สัจจบารมีอยู่ในที่เดียวกับศีลบารมี ปัจจุบันเวกขณญาณกเวณเรื่องการหลุด รวมอยู่ในปัญญาบารมี

¹ N. Dutt, Aspect of Mahāyāna Buddhism and Its Relation to Hīnayāna, p. 12.

² Cpa. p. 321.

Ettha pana yathā etā vibhāgato tiṃsavidhā pi dānapāramī-ādhibhāvato dasavidhā. Evam dāna-sīla-khanti-viriya-jhāna-paññā sabhāvena chabbidhā.

เมตตาบารมีรวมอยู่ในฉานบารมี อุเบกขาบารมีรวมอยู่ทั้งกับ
ฉานบารมีและปัญญาบารมี อธิษฐานบารมีรวมอยู่กับทุกบารมี^๑

ความคิดข้างต้นแม้จะค่อนข้างสับสนแต่ก็แสดงให้เห็นว่า เกรวาทบาลีในชั้นหลัง
ทราบเรื่องบารมี ๖ เช่นกัน

การรวมบารมีต่าง ๆ เข้าด้วยกันนั้นไม่เป็นปัญหา เพราะสามารถสังเคราะห์
บารมีที่อยู่ในหน่วยเดียวกันเข้ารวมกันได้ ข้อที่เป็นปัญหาคือ ฉานบารมีไม่มีปรากฏในเกร-
วาทบาลี ผู้รจนารรรถถกถาลาวขึ้นลอย ๆ ในบารมี ๖ มีว่า ฉานบารมี แล้วนำเมตตา-
บารมี อุเบกขาบารมี เข้าสังเคราะห์รวมอยู่ด้วย และกล่าววว่าฉานบารมีสังเคราะห์ รวม
อยู่ในทั้ง ๖ บารมีดังกล่าว

อนึ่ง บรรดาคัมภีร์ต่าง ๆ ของเกรวาทบาลีนับแต่จริยาปิฎกเป็นต้นมา เมื่อ
กล่าวเรื่องบารมี ก็กล่าวละเอียดเพียง ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี
และแสดงบารมีอีก ๖ บารมี เป็นส่วนประกอบเสริมในอันที่จะกระทำให้การบำเพ็ญธรรมะ
ได้สำเร็จ

1. CpA. pp.321-322.

Etāsu hi nekkhammāpāramī sīlapāramī
saṅgahītā, tassā pabbajjābhāvena.

Nīvaraṇavivekabhāvo pana jhānapāramī,
yā kusaladhammabhāve chahi pi saṅgahītā.

Saccapāramī sīlapāramitā ekadeso eva,

Vacīviratipaccavekkhaṇāñānaṃ pana paññāpāramiyā
saṅgahītā. Mettāpāramī jhānapāramiyā eva.

Upēkkhapāramī jhānapaññāpāramīhi. Adhiṭṭhānapāramī
sabbāhi pi saṅgahītā.

ดังนั้น โดยส่วนโครงสร้างแล้วจะเห็นได้ว่า ขารมี ๖ และขารมี ๑๐ มีความใกล้เคียงกันพอสมควร ทั้งนี้เป็นเพราะมีรากฐานมาแต่การศึกษาการบำเพ็ญธรรมะของพระพุทธเจ้าแต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ประกอบกับความต้องการเปลี่ยนแปลงพรหมจรรย์หรือไตรสิกขาให้เป็นสิ่งที่ตฤหัสถ์ปฏิบัติได้เพื่อให้เข้ากับความคิดเรื่องอุมคติ พระโพธิสัตว์ที่เพิ่งเกิดขึ้น โดยมีลักษณะของธรรมะในอนุพุททิกถาและลักขณสูตรปรากฏอยู่ด้วยดังต่อไปนี้

๑. พรหมจรรย์กับขารมี ๖

พรหมจรรย์ (ไตรสิกขา)	ขารมี ๖
ศีล	ทาน ศีล
สมาธิ	กษานติ วิริยะ ธยาน
ปัญญา	ปรัชญา

การเพิ่มทานเข้ามาในหน่วยศีลเป็นเหตุให้ขารมีเป็นสิ่งที่สามารถเริ่มทำได้ตั้งแต่ยังเป็นฆราวาส ธรรมข้อนี้ไม่ปรากฏว่าเป็นหน้าที่หรือรวมอยู่ในโพธิปักขิยธรรม ที่พระภิกษุบำเพ็ญก่อนได้อรหัตผล

การนำกษานติ และวีริยะ เข้ามารวมในหมวดสมาธิ เป็นการแสดงให้เห็นความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์คือ กษานติเป็นธรรมที่จะทำให้ถึงความสงบ และสามารถอดทนต่ออุปสรรคอันแรงกล้างในที่สุดสามารถทำจิตให้เข้มแข็ง สงบ เหมาะแก่ชยานบารมี ส่วนวีริยะเป็นธรรมที่เป็นเสมือนตัวเร่งแก่ทุกบารมี

๒. พรหมจรรย์กับบารมี ๑๐

บารมี ๑๐ มีลักษณะขยายมาแต่โครงร่างใหญ่ของพรหมจรรย์ตั้งแต่การมีศรัทธาเป็นเบื้องต้น และการไต่บรรลุปุทธิเป็นเบื้องปลายดังนี้

พรหมจรรย์ (ไตรสิกขา)	บารมี ๑๐
การมีศรัทธา	ทาน ศีล (อย่างต่ำ)
การออกบวช ศีล	อธิษฐาน เนกขัมมะ ศีล (อย่างสูง), สัจจะ
สมาธิ	วีริยะ ชั้นดี เมตตา อุเบกขา
ปัญญา	ปัญญา

การเพิ่มเติมหน่วยต่าง ๆ ของเดรวาทบาลีมีความคล้ายคลึง กับเดรวาท-
 สรรวาสติวาทิน ยกเว้นในข้อที่แปลกกันคือ บารมี ๑๐ มีลักษณะรวมเอาธรรมที่เป็นเบื้องต้น
 ที่สุดของโพธิสัตว์จรयाเขาไปรวมอยู่ด้วย ๒ ประการ คือ อธิษฐานบารมีซึ่งซ้ำกับปณิธาน
 และเมตตาบารมี ซึ่งน่าจะได้กับความกรุณา อันเป็นธรรมที่ทำให้เกิดการบำเพ็ญบารมี

เมื่อพิจารณาจากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่า การประกอบธรรมชั้นเป็นบารมี
 ในเดรวาทบาลีได้อธิพลจากประวัติของพระพุทธเจ้ามากกว่าบารมี ๖ ของสรรวาสติวาทิน

เมื่อพิจารณาความคิดเรื่องบารมีที่ขยายออกจากพรหมจรรย์แล้ว จะเห็นได้ว่า
 หมวดธรรมที่เรียกว่าบารมี ยังคงความเป็นธรรมะเพื่อความหลุดพ้นและในขณะเดียวกันก็
 สามารถสนองแนวคิดใหม่เรื่องพระโพธิสัตว์ได้ด้วย จึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะเป็นหมวด
 ธรรมที่แสดงความคิดของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์รุ่นนี้ เพราะเริ่มมีความคิดที่ทุกคนจะเป็น
 พระโพธิสัตว์ได้

อีกประการหนึ่ง หากจะต้องการมองการบำเพ็ญธรรมหมวดนี้ๆ ในคัมภีร์ยังเป็น
 ประวัติที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า ก็สามารถทำได้ ดังที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรม
 หลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

ถ้าจะพิจารณาจัดในชาติปัจจุบันก็พอจะเห็นได้ คือพระโพธิสัตว์เมื่อทรงครอง
 ราชสมบัติอยู่ ไมตรชนินทิวแนแน เพื่อแผ่เจือจานเป็นทานบารมี, ตั้งใจ
 ประพฤติดีประพฤติชอบ เว้นประพฤติชั่วประพฤติผิดเป็นศีลบารมี, มุ่งที่จะออก
 จากความยุ่งเหยิงพัวพันที่อยู่ในใจเรียกว่า เนกขัมมบารมี, มุ่งที่จะรู้อริ
 เห็นจริงเป็นปัญญาบารมี, ส่วนบารมีอีก ๖ ก็อดทนบารมีทั้ง ๔ ขางต้น จึง
 ไททรงปฏิบัติอยู่เช่นนั้นได้^๑

^๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม,

แสดงให้เห็นว่า บารมีพิจารณาในลักษณะการบำเพ็ญธรรมก็ได้ และพิจารณาในแง่ประวัติจริงก็ได้

อย่างไรก็ดี ธรรมหมวดนี้เกิดขึ้นในระยะเวลาที่เกิดการขยายประวัติของพระพุทธเจ้าไปในอดีตชาติ การบำเพ็ญธรรมในหมวดนี้ตามคัมภีร์ทั้งปวงจึงใช้เวลาอันน้อยสงไขย เพื่อแสดงความคิดที่เกี่ยวข้องแก่พระพุทธเจ้าในสมัยนั้น

ธรรมะหมวดที่เรียกว่าบารมีเกิดขึ้นในพุทธศาสนาช่วงนี้ก็จริง แต่ไม่ปรากฏว่าได้มีการเน้นเป็นจริงเป็นจัง และไม่ปรากฏว่าถือเป็นหมวดธรรมที่สูงที่สุด เพราะเมื่อพระโศภิต์เกิดในชาติที่สุดก็ยังคงผ่านการบำเพ็ญธรรมอื่น ๆ ที่สูงกว่า คือโพธิปักขิยธรรมก่อนได้เป็นพระพุทธเจ้า

๒. บารมีในพุทธศาสนamahayana

โดยทั่ว ๆ ไปบารมีของพุทธศาสนamahayanaมีจำนวนและชื่อธรรมตรงกับเดรวาทสรวาสตีวาทีน แต่มีประเด็นที่น่าพิจารณาคือคัมภีร์สังฆธรรมมูลตรีภคสูตร กล่าวถึง บารมี ๕ ประการ อยู่หลายแห่ง โดยกล่าวถึงปรัชญาบารมีเป็นส่วนแยกออกมา หรือกล่าวว่ายกเว้นปรัชญาบารมีตา ดังเช่น

อชิต กุลบุตรกัถิ กุลธิดากัถิ สุหวังพระอนุตตรสัมยักสัมโพธิ พังบำเพ็ญปารมิตา
ทั้ง ๕ สิ้นเวลาแสนโกฏิกัลป์

ปารมิตาทั้ง ๕ คือ ทานปารมิตา ศีลปารมิตา ฌานตีปารมิตา

วิริยปารมิตา ฌยานปารมิตา ยกเว้นปรัชญาปารมิตา^๑

ประเด็นที่น่าพิจารณา คือ การบอกเว้นปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นปารมิตาที่สำคัญอย่างยิ่ง

กรณีดังกล่าวข้างต้น สรุปความเห็นได้ดังนี้

๑. เป็นการเริ่มความคิดเรื่องบารมี มหายานอาจเป็นผู้รวมคิดเรื่องขึ้นมาพร้อม ๆ กับเถรวาทในขณะที่ยังไม่แยกตัวเป็นมหายานอย่างเด่นชัด ความคิดของเถรวาทมีแต่ ๕ บารมีก็ได้^๒ โดยกล่าวถึงเฉพาะหน่วยศีล สมาธิ ไม่กล่าวถึงปัญญา ด้วยเหตุที่เป็นส่วนผลซึ่งกรณีในคัมภีร์ตั้งเดิมกลางแห่งก็มีกล่าวถึงเพียงศีลและสมาธิ ไม่กล่าวถึงปัญญาเช่นกัน^๓

¹ Sad. p. 199.

tad yathāpi nāma Ajita kascid eva kulaputro
vā kuladuhitā vā anuttarāṃ samyaksambodhim
abhikaṅkṣamānaḥ pañcasu pāramitāsv aṣṭāu
kalpakotīnayutaśatasahasrāni caret.
tad yathā dānapāramitāyāṃ śīla...kṣanti...
vīrya...dhyānapāramitāyāṃ virahitaḥ
prajñāpāramitāya...

^๒ ลลิตวิสตรระก็กล่าวถึงบารมีเพียง ๕ ประการ

³ H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 169.

ดูโอวาทปาติโมกข์ D. II : mahā'padānasutta.

๒. ผู้รจนาน่าจะเห็นว่า ธรรมพื้นฐาน คือ กรุณาและปรัชญา (โพธิ) ไม่น่าจะต้องเขามารวมอยู่ในการบำเพ็ญธรรม เพราะต้องเป็นแก่นอยู่ตลอดการ เป็นพระโพธิสัตว์อยู่แล้ว^๑

๓. ปรัชญาในพุทธศาสนาหมายถึงปัญญา ความเฉลียวฉลาดหรือการใดความรู้ชั้นสูง เช่น บุปเพนิวาสานุสสติญาณตั้งที่ปรากฏในบารมีช่วงการแตกแยกเป็นสำนัก แต่หมายถึง ศูนย์ตา^๒ ซึ่งในตอนเริ่มความคิด อาจจะค่อนข้างขัดกับความคิดเรื่องกรุณาอุพพอสสมควร ด้วยปรากฏว่ามีการกล่าวถึงธรรมสองหมวดนี้อย่างมากในคัมภีร์รุ่นหลัง เพื่อที่จะให้ความคิดทั้งสองนี้ลงรอยกัน

๔. การกล่าวแยกปรัชญาปารมิตาออกเป็นพิเศษ อาจจะเป็นเพราะถือว่าบารมีนี้สำคัญที่สุด เป็นสิ่งครอบคลุมบารมีทั้งปวง เพราะบางครั้งเมื่อกล่าวถึงบารมี ๖ รวมปรัชญาปารมิตาแล้ว ก็ยังเน้นต่อว่า ต้องเชื่อในปรัชญาหรือศูนย์ตา โดยเฉพาะในคัมภีร์พวกปรัชญาปารมิตาด้วยแล้ว ปรัชญาปารมิตาครอบงำบารมีอื่นทั้งหมดทีเดียว^๓

¹ Hrd. PP. p. 93.

tasmāc Chāriputra aprāptitvād bodhisattvasya
prajñāpāramitāṃ āśritya viharaty acittavaranaḥ.
cittavarana-nāstitvād atrasto viparyāsa-
atikrānto nishṭha-nirvāna-prāptaḥ.

² Pañca. PP. อ้างถึงใน Vkn. Appendix. Note VI p. 301.

Bodhisattvaḥ prajñāpāramitāyāṃ carann evam
upaparīkṣatē nāmātram idam yad idam
bodhisattva itī, nāmātram idam yad uta
bodhir itī, nāmātrām idam yad uta
buddha'itī.....

Sad. p. 160.

³ Hrd. PP. p. 98.

tryadhva-vyavasthitāḥ sarvabuddhāḥ
prajñāpāramitāṃ āśritya-anuttarām
samyaksambodhim abhisambuddhāḥ.

ดู วิชานินพนธ์เล่มนี้บทที่ ๓ ว่าด้วยโพธิในพุทธศาสนาหายาน.

อย่างไรก็ตาม คัมภีร์สังฆธรรมปุณฑริกสูตรกล่าวถึงบารมี ๖ บ่อยครั้งกว่าบารมี ๕ และต่อมากล่าวถึงบารมี ๗ โดยรวมเอาอุपाเยกาศัลยะ ซึ่งในบทต้นของคัมภีร์ยังไม่กล่าวว่าเป็นบารมี^๑ จึงกล่าวสรุปไต่ว่าบารมีที่ปรากฏในสังฆธรรมปุณฑริกสูตรในชั้นสุดท้ายมี ๗ บารมี คือ

ทานปารมิตา
ศีลปารมิตา
กษานติปารมิตา
วีรยปารมิตา
รชยานปารมิตา
ปรัชญาปารมิตา
อุपाเยกาศัลยปารมิตา^๒

¹ Sad., pp. 12, 95, 157 158, 160 etc.

te mahāyānagūṇān saṭ pāramitāḥ
samvarṇayanti.....sarve ca
te sarvadharman /sunyān iti.
samjananti sma, mahāyānagūṇāmsca.

² Sad., p. 258.

tāu ca dvāu dāra-kavṛddhimantāu cābhūtam,
prajñavantāu ca puṇyavantāu jñānavantāu ca
bodhisattvacaryāyāṃ ca abhiyuktāvabhūtām.
tadyāthā dānapāramitāyāṃ abhiyuktav abhūtām,
/sīla.....kṣānti.....vīrya.....dhyāna.....
prajñāpāramitāyāṃ upāyakāusalyapāramitāyāṃ
māitryāṃ karuṇāyāṃ muditāyāṃ upekṣāyāṃ
yāvat saptatrimṣatsu bodhipakṣikesu dharmeṣu.

คัมภีร์มหายานอื่น ๆ กล่าวถึงขารมี ๖ ประการเป็นส่วนใหญ่ ว่างคัมภีร์เช่น
การัณทวยสูตร ใช้คำว่า ไชรยปารมิตา แทนวรัยปารมิตา ซึ่งความหมายยังคงใกล้เคียง
กัน แต่คัมภีร์ในสมัยหลังจำนวนขารมีได้เพิ่มขึ้นจาก ๖ เป็น ๗ และในที่สุดเป็นขารมี ๑๐
ประการดังนี้

ทานปารมิตา
ศีลปารมิตา
กษานติปารมิตา
วรัยปารมิตา
ถยานปารมิตา
ปรัชญาปารมิตา
อุบายเกาศัลยปารมิตา
ประณิธานปารมิตา
พลปารมิตา
ชญาตปารมิตา^๒

¹ Kav. ใน M.S.S. I : 283.

prathamam bodhisattvabhūtena dānapāramitā
paripurayitavyā. evaṃ śīlapāramitā kṣānti...
dhāiryadhyāna...prajñāpāramitā
paripurayitavyā.

² Dhs. ใน M.S.S. I : 330.

17 ṣaṭ pāramitāḥ : dāna...prajñāpāramitā.

18 dasa pāramitāḥ ; ṣaṭpāramitāsakalam.

upāyam, pranidhiḥ, balaṃ, jñānaṃ ceti.

หากพิจารณาจากการเพิ่มข้อธรรมต่าง ๆ ในหมวดปารมิตาก็อาจจะสรุปได้ว่า ในพุทธศาสนาเถรวาท บารมีแต่เดิมมี ๕ ประการ และค่อย ๆ ได้รับการเพิ่มเป็น ๖ แล้วในที่สุดเพิ่มเป็น ๑๐ ประการในที่สุด

ในบารมีทั้ง ๑๐ นั้น บารมี ๖ ประการแรก ถือเป็นปารมีย์หลักอีก ๔ ประการ คือ เป็นส่วนเสริม สาเหตุที่เกิดการเพิ่มเติมจำนวนบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทมีทางสันนิษฐานต่างกันไปเป็นสองทาง คือ

๑. ไตอย่างมาแต่บารมี ๑๐ ของเถรวาทบาลี
๒. เป็นการเพิ่มขึ้นเพื่อให้เข้ากับระบบนับสิบ

เมื่อพิจารณาตามทางวิวัฒนาการของความคิดแล้ว น่าจะเห็นว่าไม่ใช่ทั้งสองประการข้างต้น เพราะหากได้อธิพลเถรวาทบาลีก็น่าจะมีความคิดที่คล้ายคลึงกันในส่วนที่เพิ่มเติมมากกว่านี้ ส่วนที่คล้ายกันมีแต่ธรรมนูญบารมีของเถรวาทบาลีกับประณิธานของมหายาน ส่วนข้ออื่นไม่ลงรอยกัน และหากได้อธิพลจากระบบนับสิบ ก็ไม่น่าจะนำเอาลักษณะคุณสมบัติมาเพิ่มน่าจะนำธรรมะอื่น ๆ ที่มีอยู่มากมายมาเพิ่มมากกว่า

การเพิ่มจำนวนน่าจะเกิดเพราะการพัฒนาความคิดเกี่ยวแก่พระโพธิสัตว์เป็นสิ่งสำคัญ หากพิจารณาอุปารมิตาของมหายานแล้ว ปรัชญาปารมิตานั้นได้แก่ ศูนย์ตา ประเด็นที่ขาดหายไปคือ ปัญญาความเฉลียวฉลาด ความมีปัญญาในอันจะสอนผู้อื่นและลักษณะสัพพัญญูขาดหายไป จึงจำเป็นต้องนับเอาอุปายเกาต์ลยะเข้าเป็นปารมิตา ประณิธานเต็มเข้ามาเพื่อเน้นความตั้งใจช่วยผู้อื่น ด้วยในระยะหลังพระโพธิสัตว์ได้หันมาไปในลักษณะของเทพเจ้า พลและชญาอันเป็นคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าเต็มเข้ามาเพื่อให้พระโพธิสัตว์มีอำนาจเท่าเทียมกับ พระพุทธเจ้า เพื่อจะได้มีอำนาจช่วยผู้อื่นได้ แม้ยังไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า

เมื่อพิจารณาจากประเด็นดังกล่าวข้างต้น จึงเห็นว่าการเพิ่มปารมิตาเป็น ๑ และ เป็น ๑๐ ประการในพุทธศาสนamahayan เกิดขึ้นเพราะความคิดที่พัฒนาไปของพุทธ-ศาสนamahayan เป็นสำคัญ

ฐานะของบารมีในพุทธศาสนamahayan

ในพุทธศาสนamahayan บารมีได้กลายเป็นหมวดธรรมะที่สำคัญที่สุดมีฐานะเหนือ ธรรมหมวดอื่น ๆ ทั้งปวง บารมีเป็นสิ่งที่แยกพระโพธิสัตว์ให้อยู่สูงเหนือกว่าพระอรหันต์ และพระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวอีกแง่หนึ่งคือบารมีเป็นการบำเพ็ญธรรมะที่สามารถช่วยผู้อื่น ได้ด้วย ในขณะที่การบำเพ็ญธรรมของพระอรหันต์และพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นเรื่องของ การเก็บตัวเพื่อการรอดพ้นของตนเองเท่านั้น พุทธศาสนamahayan ได้พยายามให้เห็นว่า บำเพ็ญโพธิปักขัยธรรมอันดีเป็นการรวมธรรมเพื่อไปสู่นิพพานของเดรวาทเป็นสิ่งที่ต่ำกว่า การบำเพ็ญบารมี^๑

อย่างไรก็ดี หากพิจารณาแล้วก็ไม่แน่ว่าจะมีข้อที่ส่งสูงกว่ามากนัก เพราะธรรม ทุกข้อที่อยู่ในหมวดบารมี ก็เป็นธรรมะที่กล่าวถึงอยู่ในโพธิปักขัยธรรมแล้ว ยกเว้น ทาน กิเลส และกษานติ การเพิ่มเติมหัวข้อดังกล่าวเป็นข้อแสดงให้เห็นถึงการประสานกันระหว่าง ชีวิตในสังคัมและชีวิตของการออกบวชให้เป็นไปด้วยกัน ดังนั้น บารมีจึงเป็นเรื่องที่พุทธ ศาสนamahayan ภูมิใจมาก ในอันที่สามารถนำมาเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญที่สุดของศาสนา

พุทธศาสนamahayan ถือว่า เรื่องการบำเพ็ญบารมีที่ทางฝ่ายตน เน้นเป็นเรื่อง- ของมหายานโดยเฉพาะ ดังที่กล่าวว่า

¹ H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 170.

ในจรรยาเหล่านั้น ปารมิตาจรรยาแสดงเพื่อประโยชน์แห่งจุดหมาย
ของพุทธศาสนายาน

โพธิปักขจรรยา แสดงเพื่อจุดหมายคือการเป็นพระสรวากและ
พระปรัตเยกพุทธ

อภิชญาจรรยา แสดงเพื่อจุดหมายของทั้งมหายานและหินยานโดย
มุ่งหมายที่จะทำให้บุคคลกลับใจด้วยฤทธิ์อำนาจ

สัตตวปริปากจรรยา แสดงเพื่อจุดหมายของทั้งสองยาน เพื่อการ
แนะนำสั่งสอน คำว่า ปริปากน หมายถึง การชี้แนะอย่างยิง^๑

ข้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนายานถือตนเป็นเจ้าของความ
คิดเรื่องการบำเพ็ญกรรม ซึ่งก็เป็นเช่นนั้นจริง เพราะแม้กรรมจะได้มีการรวบรวมเป็น
หมวดในช่วงแตกแยกเป็นสำนัก แต่ก็มีโลกวาระละเอียด และแสดงให้เห็นจริงจึ่งใน
เรื่องการบำเพ็ญ จุดประสงค์ความหมาย ลักษณะการบำเพ็ญ มาปรากฏชัดในพุทธศาสนา-
มหายานทั้งสิ้น

ความคิดเรื่องการบำเพ็ญกรรมนี้ จึงเป็นผลมาแต่การศึกษาการบำเพ็ญธรรมะ
ของพระพุทธเจ้าก่อนการตรัสรู้ และต่อมาได้รวบรวมธรรมะต่าง ๆ ขึ้นเป็นหมวดหมู่โดย
อาศัยหลักไตรสิกขาประกอบกับการบำเพ็ญธรรมในลักขสูตรและอนุพุทธิกถา โดยแยกเป็น
๒ แนวคือ

¹ M.S. AL. p. 175.

tatra pāramitācaryā mahāyānādhimuktānām arthe desitā.
bodhipakṣacaryā śrāvakaḥpratyekabuddhayānādhimuktānām.
abhijñācaryā dvayor api mahāyānahīnayanādhimuktayoh
prabhāvenavarjanārtham sattvapariṣācācaryā dvayor eva
paripācanārtham. paripācanam hy atra vinayanam.

บารมี ๖ ของเถรวาทสรรวาสติวาทีน ซึ่งต่อมาพุทธศาสนายานได้รับข้อธรรมทั้ง ๖ ไปเป็นบารมีในพุทธศาสนายานด้วย บารมี ๖ เป็นการเสนอรูปแบบการบำเพ็ญธรรมะ โดยการขยายจากไตรสิกขาโดยตรง เป็นทำนองประวัติการบำเพ็ญธรรมะของพระพุทธเจ้าโดยเทียบแนวให้เข้ากับไตรสิกขา

บารมี ๑๐ ของเถรวาทบาลี เป็นการเสนอประวัติพระพุทธเจ้า หรือชีวิตพรหมจรรย์ ตั้งแต่ต้นจนปลาย อันเป็นประวัติโดยรวมทั้งหมด

พุทธศาสนายานรับบารมี ๖ ของเถรวาทสรรวาสติวาทีน และต่อมาเพิ่มจำนวนเป็น ๗ และเป็น ๑๐ ตามลำดับ เพื่อให้ครอบคลุมสมบัติของพระพุทธเจ้ามากกว่า เพื่อแสดงการบำเพ็ญธรรมะ

บารมีในพุทธศาสนายาน ได้เป็นแกนของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ กล่าวได้ว่าเป็นการเสนอความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์โดยผ่านทางธรรมะต่าง ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่ง บารมีก็คือการแสดงชีวิตพระโพธิสัตว์ด้วยธรรมที่พระองค์บำเพ็ญนั่นเอง

ค. การบำเพ็ญบารมี

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ มีลักษณะรวมอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. เป็นการบำเพ็ญธรรมะเป็นระยะเวลานานมาก เมื่อกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีมักจะมีคำว่า บำเพ็ญมาเป็นเวลานานนับไม่ได้ ทั้งพุทธศาสนาเถรวาทและพุทธศาสนายาน^๑

^๑ อุบตฺถ ๕.

๒. เป็นการบำเพ็ญธรรมที่เป็นไปทั้งเพื่อประโยชน์ตน และประโยชน์ของผู้
อื่นถ้าหากพิจารณาบารมีแล้ว จะเห็นได้ว่า ทาน ศีล กษานติ เป็นส่วนกระทำให้เกิดบุญ-
กุศลเพื่อความสุขของตนและความสุขของชาวโลก ในขณะที่ ฌยาน และปรัชญา เป็นการ
แสวงหาการหลุดพ้น ส่วนวีรยะเป็นแกนกลางในอันที่จะเป็นกำลังเพื่อบำเพ็ญธรรมะอื่น ๆ
ข้างตน^๑

๓. เป็นการบำเพ็ญที่เป็นลำดับแต่ตนจนปลาย บารมีแต่ละข้อจึงมีเรื่องราว
กว้างขวาง พิจารณาได้หลายระดับ และทำให้หมวดธรรมะที่เรียกว่าบารมีมีลักษณะเริ่ม
จากธรรมะที่ง่ายที่สุดไปทำธรรมะที่ยากที่สุดในแต่ละบารมี

การกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีในบทนี้ จะพิจารณาเป็น ๓ ประเด็น คือ

๑. ลำดับของการบำเพ็ญบารมี
๒. ลักษณะของการบำเพ็ญบารมี
๓. ระดับการบำเพ็ญบารมี

๑. ลำดับของการบำเพ็ญบารมี

พุทธศาสนาเถรวาท

การบำเพ็ญบารมีในคัมภีร์พุทธวงศ์ มีการกล่าวเป็นลำดับตั้งแต่ทานเป็นต้น
ไป ข้อความที่แสดงความก่อนหลัง มีปรากฏในตอนต้นคาถาที่จะกล่าวถึงบารมี ว่า

เมื่อพิจารณาอยู่ได้เห็นทานบารมีเป็นอันดับแรก^๒

¹ Sad. p. 199.

² Bv. p. 16.

vicinanto tadā'dakkhiṃ paṭhamam̐ dānapāramim̐.

เราจะกระทำทานบารมีนี้ใหม่ก่อน^๑

พุทธธรรมคงไม่มีเพียงนี้ เราจักพิจารณาอย่างอื่น อีก^๒

ส่วนการบำเพ็ญบารมีในจริยาปฏิภาณจะเรียงบารมีตามลำดับ เหมือนพุทธวงศ์ แต่ตัวอย่างที่ยกมานั้นมิได้เป็นไปตามลำดับ เช่น ในทานบารมี มีตัวอย่างของพระเวสสันดร อันเป็นชาติที่สุดของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะโคตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า อวทานต่าง ๆ ก็มีใ้กล่าวว่าการบำเพ็ญจะต้องเป็นไปตามลำดับแต่อย่างใด และมีใ้กล่าวด้วยว่าในชาตินั้น ๆ ไ้บำเพ็ญบารมีใด

ความคิดในเรื่องลำดับการบำเพ็ญบารมีจึงมี ๒ อย่างในคัมภีร์รุ่นการแตกสำนักนี้ คือ ต้องบำเพ็ญเป็นลำดับ กับไม่ต้องบำเพ็ญเป็นลำดับ พิเคราะห์ดูจากหลักฐานที่มีในคัมภีร์เหล่านี้ เป็นไปได้ว่า การบำเพ็ญบารมีหรือความคิดเรื่องการบำเพ็ญธรรมะแต่แรกของพระโพธิสัตว์มิได้กำหนดเป็นลำดับว่า จะต้องบำเพ็ญบารมีใดบารมีหนึ่งให้แน่นอน และเต็มทีก่อนจึงจะบำเพ็ญบารมีอื่นต่อไปได้ ด้วยเป็นการขัดกับธรรมชาติของมนุษย์ แต่เมื่อความคิดเรื่องบำเพ็ญไ้ลงรูปรอยเป็นเรื่องบารมีแน่นอน แยกตัวออกจากประวัติของบุคคลใดบุคคลหนึ่งแล้วจึงเกิดความคิดเป็นทฤษฎีขึ้นว่า การบำเพ็ญจะต้องเป็นไปตามขั้นตอนเพื่อไ้หลงความคิดกับไตรสิกขาหรือพรหมจรรย์ในคัมภีร์ดั้งเดิม

การบำเพ็ญบารมีตามลำดับนี้ในบารมี ๖ ไม่เป็นปัญหา แต่ในบารมี ๑๐ ซึ่งมีลักษณะเป็นประวัติพระพุทธเจ้ามีความลักลั่น ไม่เรียงกันเป็นลำดับตามที่ควรจะเป็น คือ

¹ Bv. p. 16.

Imaṃ tvam paṭhamam tāva dalham katvā samādiya.

² Bv. p. 17.

Na h'ettakā yeva dhammā bhavissare aññe pi vicinissāmi...

cp. Kav. เข็งอรรถที่ ๑ หน้า ๓๑.

prathamam bodhisattva...dānapāramitā.

เรียงลำดับ วิริยะบารมี ชั้นดีบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขา-
บารมี ไปไว้หลังปัญญาบารมี บารมีที่ออกชื่อข้างตน ในอรรถกถาต่าง ๆ ถือว่าเป็นบารมี
เสริม หากจะจัดลำดับให้เขารูปรอยจะได้ดังนี้

อธิษฐานบารมี	-	การตั้งปณิธาน	
ทานบารมี	}	- ทานกถา, สีสกถา ของอนุพุทธิกถา	
ศีลบารมี		-	หมวดศีลในไตรสิกขา
สัจจบารมี			
เนกขัมมบารมี	}	-	อานิสงส์ของเนกขัมมะ การหลีกจากกาม
วิริยะบารมี		-	ในอนุพุทธิกถา
ชั้นดีบารมี			หมวดสมาธิในไตรสิกขา
เมตตาบารมี			
อุเบกขาบารมี			
ปัญญาบารมี	-	หมวดปัญญาในไตรสิกขา	

เมื่อพิจารณาจากประเด็นนี้ การกล่าวบารมีเป็นลำดับของคัมภีร์พุทธวงศ์ย่อม
เป็นไปได้ เพราะลำดับของบารมีสืบสน ด้วยเรียงบารมีเสริมไว้ภายหลังบารมีหลัก ใน
ขณะที่กล่าวกล่าวเป็นลำดับของบารมี ๖ สามารถกระทำไม่ได้ไม่ลำบาก เพราะเรียงตาม
ลำดับแห่งไตรสิกขาโดยตรงอยู่แล้ว

สรุปได้ว่า แต่แรกเริ่มการบำเพ็ญบารมีมิได้ต้องบำเพ็ญเป็นลำดับ แต่ต่อมาได้
เกิดความคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมีให้เป็นที่ไปตามลำดับเพื่อให้เข้ากับแนวการปฏิบัติธรรมะ
ของระบบไตรสิกขา

พุทธศาสนายาน

คัมภีร์พุทธศาสนายานกล่าวว่า การบำเพ็ญปารมีต้องเป็นไปตามลำดับ ดัง
เช่นที่กล่าวในมหายานสูตรลังการสูตรว่า

การบำเพ็ญปารมีตามมีทานเป็นต้นไปตามลำดับด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. ตามการเกิดขึ้นของธรรมที่เกิดขึ้นอาศัยกันตามลำดับ คือ พระโพธิสัตว์
เมื่อไม่สนใจสมบัติก็จะสมาทานศีล เมื่อมีศีลก็เป็นผู้มีความอดทน เมื่ออดทนก็เริ่มปรารภ
ความเพียร เมื่อมีความเพียรที่ตั้งขึ้นแล้ว ก็จะสามารถให้เกิดขึ้นได้ เมื่อจิตเป็นสมาธิ
ก็ย่อมรู้อะไรทั้งหลายตามความเป็นจริง

๒. ปารมิตาที่บำเพ็ญก่อนเพราะเป็นธรรมชั้นต่ำ ที่บำเพ็ญต่อภายหลังเพราะ
เป็นธรรมชั้นสูง ดังนั้น ทานจึงเป็นธรรมที่ต่ำกว่าศีล เป็นดังนี้ไปตามลำดับจนธยานเป็น
ธรรมที่ต่ำกว่าปรัชญา

๓. ปารมิตาที่บำเพ็ญก่อนเป็นของหยาบ ที่บำเพ็ญภายหลังเป็นของละเอียด
ทานเป็นของหยาบกว่าศีล เพราะศีลเข้าถึงไต่ยากกว่า ทำไต่ยากกว่าทาน เป็นดังนี้ไป
ตามลำดับจนถึงธยานเป็นของหยาบกว่าปรัชญา^๑

¹ M.S. AL. p. 99.

Tribhiḥ kāraṇāis teṣaṃ dānādīnāṃ krameṇa nīdeṣaḥ.
pūrvasamnisrayeṇottarasyoṭpatteḥ. bhogaṇirapekṣo
hi śīlam samātte śīlavān kṣamo bhavati kṣamavān
vīryam ārabhate ārabdhavīryaḥ samādhiṃ utpādyati
samāhitacitto yathābhūtaṃ prajānāti. pūrvasya ca
hīnatvāt uttarasyoṭkarṣasthānatvāt. hīnaṃ hi dānaṃ
utkrṣṭaṃ śīlam evaṃ yāvaddhīnaṃ dhyānaṃ utkrṣṭā
prajñēti. pūrvasya cāudārikatvād uttarasya
sūkṣmatvād. āudārikaṃ hi dānaṃ sampraveśatvāt
sukaratvācca. sūkṣmaṃ śīlaṃ tato duṣpraveśatvād
duṣkaratvācca evaṃ yāvād āudārikaṃ dhyānaṃ
sūkṣmā prajñēti.

ลักษณะของลำดับที่ให้ไว้ในมหายานสูตรสังการ เป็นลำดับที่นำธรรมอย่างตน ให้เป็นผลหรือเป็นฐานแก่ธรรมในขั้นต่อไป รวมทั้งกล่าวถึงความละเอียดอ่อนที่ต่างกัน ในธรรมแต่ละข้อ อันเป็นการกล่าวลำดับที่สลับกันไปตามความยากง่าย ในการบำเพ็ญแสดง ให้เห็นถึงลักษณะ เช่นเดียวกับการบำเพ็ญธรรมะของผู้ออกบรพชาในศาสนาในคัมภีร์ดั้งเดิม การบำเพ็ญบารมีไปตามลำดับนี้ไม่มีปัญหาสำหรับความคิดทางพุทธศาสนา มหายาน ด้วยไม่ปรากฏว่าการบำเพ็ญบารมีในสำนักนี้ได้ผูกพันกับเรื่องราวในลักษณะนิทานชาดก ซึ่งมีระบุ ลำดับชาติของพระโพธิสัตว์จากไกลสุดมาใกล้สุด คัมภีร์ที่แสดงเรื่องชาดกของมหายาน คือ ชาดกมาลามีได้กล่าวว่า เรื่องราวในคัมภีร์นั้นเกิดขึ้นก่อนหลังกันแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงการแสดงตัวอย่างการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ไว้เท่านั้น.

คัมภีร์ทศกมุทิสสูตรจัดปารมิตาทั้ง ๑๐ เข้าไว้ในกมุทิต่าง ๆ กันตามลำดับ คือ

กมุทิตี ๑	ประมุทิตา	บำเพ็ญทานปารมิตา
กมุทิตี ๒	วิมลตา	บำเพ็ญศีลปารมิตา
กมุทิตี ๓	ประภากรี	บำเพ็ญกษานติปารมิตา
กมุทิตี ๔	อรรจิมตี	บำเพ็ญวิริยปารมิตา
กมุทิตี ๕	สุทรชยา	บำเพ็ญชยานปารมิตา
กมุทิตี ๖	อภิมุซี	บำเพ็ญปรัชญาปารมิตา
กมุทิตี ๗	ทุรงคมา	บำเพ็ญอุบายเกาศัลยปารมิตา
กมุทิตี ๘	อจลา	บำเพ็ญประณีตงานปารมิตา
กมุทิตี ๙	สาธุมติ	บำเพ็ญผลปารมิตา
กมุทิตี ๑๐	ธรรมเมฆา	บำเพ็ญชญาณปารมิตา ^๑

^๑ กุบพที ๘ เรื่องกมุทิตี ในทศกมุทิสสูตร.

คัมภีร์ดังกล่าวกล่าวว่า พระโพธิสัตว์บำเพ็ญปาริதาหนึ่ง ๆ ในแต่ละภุมิ
ปรากฏเด่นกว่าปาริธิตอื่น แสดงว่าเมื่อบำเพ็ญทานปาริธิตาใหญ่มีต้น ก็บำเพ็ญปาริธิตา
อื่นไปด้วย แต่มีได้ถือเป็นแกนสำคัญ

โดยสรุปแล้วทั้งเถรวาทและมหายานจึงมีความคิดเรื่องลำดับเป็น ๓ กลุ่มด้วย
กันคือ

๑. การบำเพ็ญบารมีไม่ต้องบำเพ็ญตามลำดับ ดังเช่น จริยาปิฎก ชาตก
อวทานต่าง ๆ

๒. การบำเพ็ญบารมีเป็นไปตามลำดับต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ แล้วจึงบำเพ็ญ
บารมีอื่น เช่น พุทธวงศ์ มหายานสูตราลังการ

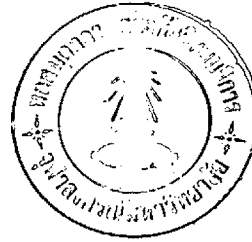
๓. การบำเพ็ญบารมีทุกบารมีเป็นไปพร้อมกัน แต่ในแต่ละช่วงจะมีบารมี ๑
ที่ปรากฏเด่นออกมาเป็นพิเศษ เช่น ทศกมุขสูตร

หากพิจารณาตามเหตุผลแล้ว ในความคิดทั้ง ๓ นี้อย่างแรกน่าจะเป็นความ
คิดที่เก่าที่สุด เพราะสร้างขึ้นจากประวัติโดยตรง อย่างที่ ๒ เป็นความคิดที่เริ่มเป็น
ระบบเฉพาะขึ้นจึงไม่คำนึงถึงประวัติ ความคิดประการที่ ๓ รวบรวมความคิดประการ
แรกและประการที่ ๒ ไว้ด้วยกัน เป็นความคิดเมื่อลงรอยเป็นที่สุด

๒. ลักษณะการบำเพ็ญบารมี

พุทธศาสนาเถรวาท

การบำเพ็ญบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทมีเรื่องรวมกล่าวถึงในคัมภีร์ ช่วงการ
แตกเป็นสำนัก คือ คัมภีร์พุทธวงศ์ คัมภีร์จริยาปิฎก และคัมภีร์อวทานต่าง ๆ ของเถร-
วาทสรวาสดีวาทีนและมหาสังฆิกะ การกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีในคัมภีร์ดังกล่าวข้างต้น

แยกกล่าวได้เป็น ๒ กลุ่มด้วยกัน

๑. คัมภีร์กลุ่มชาตก อวทาน จริยาปิฎก กล่าวถึงการบำเพ็ญกรรมต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ในลักษณะของนิทาน ซึ่งแต่เดิมน่าจะเป็นนิทานสาธกเพื่อการสั่งสอนมากกว่าด้วยปรากฏว่านิทานชาตกกลางเรื่องมีลักษณะไม่ตรงกับความคิดการบำเพ็ญบารมี ของพระโพธิสัตว์ เช่น พกชาตก สูงสูมารชาตก อีสี่สิงคชาตก เป็นต้น^๑ ชาตกดังกล่าวมีลักษณะแกล่แค้นบาง เยาะเย้ยบาง เป็นเรื่องทางโลกบาง ต่อมาเมื่อรับนิทานชาตกเหล่านี้เข้ามาเป็นประวัติของพระพุทธเจ้า จึงได้เกิดมีการเล่าเรื่องราวที่หน้าประทับใจมากขึ้น เช่น การสละชีวิตเพื่อผู้อื่น เป็นต้น อันเป็นลักษณะที่ต้องการเน้นให้เห็นการบำเพ็ญบารมี ลักษณะดังกล่าวยอมเป็นไปแถวทานด้วย การกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีแนวนี้ มาได้รับการทำให้เขารูปรอยในคัมภีร์จริยาปิฎก ซึ่งคัดเรื่องมาเฉพาะเท่าที่เห็นแสดงการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ได้เหมาะสมมาจัดเขาในขอธรรมะแต่ละขอ

การกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีในลักษณะดังนี้ มักมีใคร่ระบุว่าเป็นการบำเพ็ญบารมีใด และถึงหากระบุ เช่น คัมภีร์จริยาปิฎก ก็มีได้เป็นการแสดงลักษณะ การบำเพ็ญให้เป็นระบบว่า การบำเพ็ญบารมีเช่นนั้นต้องทำอย่างไร มีข้อกำหนดอย่างไรบ้าง การวิเคราะห์เรื่องราวนิทานทั้งหมดเป็นเรื่องใหญ่ และมีความหลายหลากต้องอาศัยการวิจัยอีกระดับหนึ่ง จึงจะเว้นไม่วิเคราะห์ลักษณะการบำเพ็ญบารมีในคัมภีร์กลุ่มนี้

๒. คัมภีร์พุทธวงศ์ กล่าวถึงบารมี ๑๐ และให้รายละเอียดการบำเพ็ญบารมีแต่ละบารมี โดยมีได้ผูกพันกับนิทานสาธก คัมภีร์เถรวาทพาลีในชั้นอรรถกถา และชั้นหลังจากอรรถกถา ได้อธิบายบารมีโดยนัยของคัมภีร์พุทธวงศ์ทั้งสิ้น อรรถกถาที่กล่าวเรื่องนี้ละเอียดเป็นพิเศษ คืออรรถกถาจริยาปิฎก ซึ่งกล่าวเรื่องการบำเพ็ญบารมีโดยละเอียด ๔ บารมีด้วยกัน บารมีที่เหลือนั้นกล่าวโดยรวมไป

^๑ เรื่องที่ ๓๘, ๓๐๘ และ ๔๒๓ ตามลำดับ.

ดังนั้น ในหัวข้อการบำเพ็ญบารมีของเดรวาหนี่ ผู้วิจัยจะกล่าวแต่รายละเอียดที่ปรากฏอยู่ในประเด็นทั้ง ๒ ซึ่งคัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักฐานเป็นของเดรวาทาลี บารมีที่จะกล่าวจึงมีจำนวนข้อธรรม ๑๐ ข้อ ตามที่ปรากฏในสำนักนั้น

ทานบารมี

คำว่า ทาน แปลว่าการให้ ผู้เป็นพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญความดี คือการบริจาคสิ่งของต่าง ๆ ให้บริบูรณ์ การให้นี้ ความหมายครอบคลุมไปถึงการสละทุกสิ่ง ทุกอย่างที่เป็นของตน คัมภีร์พุทธวงศ์ได้กล่าวเปรียบลักษณะการให้ไว้ว่า จะต้องให้เหมือนกับหมอน้ำที่มน้ำเต็มดูกลง แสดงให้เห็นว่า การให้หรือการบำเพ็ญทานบารมี จะต้องทำด้วยการบริจาคหมดไม่มีเหลืออยู่อีก^๑

การให้ทานหรือการสละของต่าง ๆ นี้ ได้รับการขยายความในอรรถกถา จริยาปิฎก ว่า เจตนาอันประกอบด้วยกรุณาและอุपायโกศล ที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่าง ๆ การกระทำที่มีเจตนาดังกล่าวเรียกว่าทานบารมี^๒ การบำเพ็ญบารมีในอรรถกถา จริยาปิฎก จึงต้องกระทำโดยมีกรุณาและอุपायโกศลควบคุมไปด้วยเสมอ

¹ Bv. p. 17.

Yathā kumbho sampunno yassa kassaci adhogato,
vamatī udakaṃ nissesaṃ na tattha paritakkhati.
Tath'eva yācāke disvā hina-m-ukkaṭṭha - majjhime,
dadāhi dānaṃ nissesaṃ kumbho viya adhogato.

² CpA p. 280.

karuṇūpāyakosallapariggahitā attūpakaraṇa-
pariccāgacetanā dānapāramī.

Cp. Dbh. p. 8.

ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลหายาน ซึ่งให้ความสำคัญเรื่องกรุณา และอุปายโกศลมาก^๑ อรรถกถาจริยาปิฎก เป็นคัมภีร์เดียวที่เพิ่มพูนคุณสมบัติของธรรมดังกล่าว

อรรถกถาจริยาปิฎก ใ้ใจจำแนกทานออกเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

อามิสทาน	การให้สิ่งของต่าง ๆ ^๒
อภัยทาน	การให้ความเป็นมิตร ไม่เบียดเบียนกัน ^๓
ธรรมทาน	การให้ธรรม การแสดงธรรมะ ^๔

¹ Sad. p. 21.

durvijñeyam Śāriputra saṃdhābhāṣyam
tathāgatānām arhatāṃ samyaksambuddhānām.
tatkasya hetoḥ ? svapratyayān dharmān
prakāśayanti vividhopāyakāusalyajñānadarsana-
hetukāraṇanirdeśanārambaṇaniruktiprajñapti-
bhis tāir upāyakāusalyais tasmimstasmiml-
lagnān sattvān pramocayitum.

M.S Al. p. 97.

dānādibhir bodhisattvasya sakalaḥ parārtho bhavati-
-----iti sakalaparārthādhikāra ṣaṭ pāramitāḥ.
dvitīyena teṣāṃ karma samāsa samgrahaṃ ca.
tatrānukampā bodhicittena sattvapari-grahārtham.
priyākhyānām sattvānām buddhasaṣanādhimukti-
lābhartham dhīratā duṣkaracaryādibhirakedārtham
muktahastatā gambhīrasaṃdhinirmokṣaṇam ca
dvayena saṃgrāhartham dhīratā dharmeṇa ca
yathākramam.

² Cp.A. p. 305.

³ Cp.A. p. 305.

⁴ Cp.A. p. 305.

แต่เมื่อกล่าวโดยนัยของการบำเพ็ญ กล่าวถึงโดยใช้วัตถุที่เป็นที่ตั้งของท่านเป็น
หลัก คือ พาทิรทาน ของที่ให้เป็นของนอกร่าง
อชัตติกทาน ของที่ให้เป็นร่างกายของตนเอง^๑

พระโพธิสัตว์เมื่อจะให้พาทิรทาน จะต้องพิจารณา ดังนี้

๑. ของที่จะให้ ต้องเป็นของที่ดีงาม ต้องไม่ให้ของที่เป็นศาสตรา ของหลอก
เล่นของไม่เป็นประโยชน์ที่จะนำไปสู่ความประมาท^๒

๒. เมื่อจะให้ทาน ต้องให้แก่อุทธองการ แม้ไม่ใคร่ขอก็ก่อนที่ผู้ต้องการนั้น
จะขอ ต้องเป็นผู้สละให้อย่างจริงๆ ต้องรู้จักให้พอควรแก่ของที่มียู่ ต้องไม่ให้อาหารและ
น้ำเกินประมาณแก่ผู้ขอที่เจ็บป่วย ให้ของควรแก่คฤหัสถ์แก่คฤหัสถ์ ให้ของควรแก่บรรพชิต
แก่บรรพชิต ไม่ได้ให้เพราะถือมงคล ไม่ได้ให้ควยหวังผล เมื่อจะให้ต้องเป็นผู้มีแยม
เจรจาไพเราะกับผู้ขอก่อน ไม่ถูกผู้ขอ ถาจะให้ลูกเมีย บ่าวไพร่ ต้องให้เขายินยอม
ก่อนแล้วจึงให้เป็นคน^๓

ส่วนอชัตติกทาน มีนัย ๒ ประการ คือ

ยอมตนให้เป็นที่อาศัย

ยอมสละอวัยวะต่าง ๆ และชีวิต^๔

¹ Cp. A. p. 303.

² Cp. A. pp. 303-306.

³ Cp. A. pp. 303-304.

⁴ Cp. A. p. 305.

ข้อที่จะต้องพิจารณาเมื่อจะให้อัชฌัตติกทานมีนัยตามพาหิรทาน และมีกล่าวเพิ่มเติมว่า การให้อัชฌัตติกทานเป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้ขอเท่านั้น จึงจะประทาน ไม่ประทานสิ่งอื่นนอกแต่นั้น ไม่ประทานอรรถภาพหรืออวัยวะแถมารหรือเทวดาผู้ราย ซึ่งประสงค์จะเปี่ยมเป็นพระองค์ ไม่ประทานผู้ถูกผีเข้า คนบ้า ส่วนผู้อื่นควรให้ไปตามลำดับ เพราะการขอเช่นนั้นหาได้ยาก และการบำเพ็ญทานเช่นนั้นก็ทำได้ยากเช่นกัน^๑

จะเห็นได้ว่า อรรถถกถาจริยาปฏิภกกล่าวถึงทานบารมีชียดยาวมาก ครอบคลุมการให้ทั้งหมดทุกแง่มุม ตั้งแต่ประเภทของทาน ของที่ให้ทาน ลักษณะการให้ แสดงให้เห็นความสำคัญของทานบารมี อันนับเป็นบันไดขั้นแรกของการบำเพ็ญธรรมเพื่อการเป็นพระพุทธรเจ้าได้เป็นอย่างดี

ลักษณะของทานบารมีที่กล่าวถึงในคัมภีร์พุทธวงศ์ ถึงแม้จะได้รับการขยายความโดยนำเอาคุณสมบัติ คือกรุณาและอุปายโกศลมาเพิ่มขึ้น ก็ยังคงลักษณะของการให้หมดไม่เหลือ แต่ลักษณะหนึ่งที่คัมภีร์พุทธวงศ์ไม่กล่าวคือ การบริจาคอชฌัตติกทาน เรื่องราวของการบริจาคอวัยวะหรือชีวิตนี้ เป็นเรื่องที่ได้อธิบายมาแต่ชาตก อวทานต่าง ๆ ซึ่งหากพิจารณาแล้วจะเห็นว่า ประโยชน์ของผู้รับไม่มีเลยในกรณีได้รับบริจาคอวัยวะ การกล่าวเรื่องเช่นนี้เป็นการต้องการแสดงความคิดที่เสียสละอย่างออกอุญท์เท่านั้น ประโยชน์ที่ได้รับตกอยู่แก่ผู้บำเพ็ญคือสามารถกระทำจิตใจของตนให้พ้นจากการติดยึดในร่างกายเท่านั้น ในกรณีที่พระโพธิสัตว์สละชีวิต ประโยชน์ตกแก่ผู้ได้รับ เพราะยอมเป็นเหตุให้ผู้อื่นได้มีชีวิตอยู่ อยากรู้ก็ดี การบริจาคอชฌัตติกทาน มีลักษณะเป็นไปเพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทานเป็นผู้เสียสละอย่างยอดเยี่ยม เพื่อประโยชน์ในอันเจริญศรัทธา ให้จับจิตจับใจบรรดาศาสนิกผู้ยึดศรัทธาเป็นที่ตั้งเท่านั้น

¹ Cp. A. p. 305.

ศีลบารมี

ความหมายของบารมีนี้หมายถึง การรักษาศีลในลักษณะที่ให้ไว้ในพระสูตรสี่-
ชั้นจรรรค ที่ตนิกาย นั้นเอง เพราะคัมภีร์พุทธวงศ์กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีว่า พระโพธิ-
สัตว์จะต้องรักษาศีลประดุจจามรีรักขนของตนยิ่งชีวิต บำเพ็ญศีลให้เต็มในภุมิทั้ง ๔^๑

คำว่า ภุมิทั้ง ๔ นั้นหมายเอา ประเภทของศีล ๔ ประเภทคือ ปาฏิโมกขสัง-
วรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวนปาริสุทธิศีล, ปัจฉัยสันนิสสิตศีล^๒

ข้อนี้เป็นอันแสดงชัดว่า บารมีได้รับการขยายมาจากไตรสิกขา เพราะหาก
พิจารณาจากความคึกของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ดั้งเดิม หรือเถรวาทบาลีแล้ว จะเห็นว่าพระ-
โพธิสัตว์ยังเป็นผู้เกาะเกี่ยวกับทางโลก ศีลที่พระองค์ปฏิบัติควรจะเป็นศีลอย่างต่ำมากกว่า
ศีลอย่างสูงละเอียดลออน เช่นพระภิกษุ

อรรถกถาจริยานิฎกได้เปลี่ยนแปลงศีลของพระภิกษุมาเป็นศีลของพระโพธิสัตว์
โดยเฉพาะในลักษณะเดียวกับคัมภีร์โพธิสัตว์ปราติโมกขสูตร และกล่าวว่าศีลที่แสดงใน

¹ Bv. p. 17.

Yathā pi camarī vālaṃ kismiñci paṭilaggitam
upeti maraṇaṃ tattha na vikopeti valadhīṃ,
Tath'eva catūsu bhūmiṣu sīlāni paripūraya
parirakkha sabbadā sīlaṃ camarī vāladhīṃ.

² Bv. A. p. 201.

catūsu bhūmiṣu sīlānīti catūsu ṭhānesu
vibhattasīlāni, pātimokkhasaṃvara-indriyasamvara-
ājīvapārisuddhi-paccayasannissitavasena ti
attho.

วิสุทธิมรรคกล่าวโดยนัยเพื่อพระภิกษุ ส่วนศีลของพระโพธิสัตว์ เป็นศีลที่ประกอบขึ้นโดย
 ดือหลักกรุณาและอุบายโกศลเป็นสำคัญดังนี้

ศีลที่แสดงในวิสุทธิมรรค ทั้งหมด เป็นการกล่าวเรื่องศีลตามประเด็น ของ
 สาวกโพธิสัตว์ แต่ในที่นี้ มีนัยพิเศษคือ เป็นการกล่าวเรื่องศีลตามประเด็น
 ของพระมหาโพธิสัตว์ โดยดือหลักกรุณาและอุบายโกศลเป็นสำคัญ^๑

อรรถกถาจริยาปิฎกได้แสดงศีลของพระโพธิสัตว์ไว้ ๒ ประการคือ วาริตตศีล
 ศีลที่มีลักษณะการบำเพ็ญด้วยการงดเว้น และจาริตตศีล ศีลที่เป็นความประพฤติอันดีงาม
 อรรถกถาจริยาปิฎกได้แจกแจงศีลทั้ง ๒ ประการนี้เป็นข้อ ๆ ทั้งจะยกตัวอย่างมาแสดง
 ลงข้อดังนี้

วาริตตศีล

พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีความรักในสัตว์ทั้งปวง ไม่เคยแม้จะฝันว่าทำร้ายสัตว์
 เหล่านั้น

หากออกบวชเป็นบรรพชิตก็เว้นเมถุนสังโยค หากไม่ได้ออกบวชก็ไม่เกิด
 บาปจิตกับภรรยาผู้อื่น

¹ Cp. A. p. 314.

Kevalam hi tattha sāvakabodhisattavasena
 sīlakathā āgatā, idha Mahābodhisattavasena
 karuṇupayākosallapubbāgamam katvā vattabbā ti
 ayam eva viseso.

เมื่อจะพูดกล่าวแต่วาจาสัตย์ เป็นประโยชน์ นำฟัง รู้จักประมาณในการพูด
เป็นผู้กล่าวธรรมตามกาล

เป็นผู้ไม่โลก (อนภิชณา)

เป็นผู้ไม่พยายาท (อพยายาท)

เว้นพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ

ไม่เป็นมิจฉาปฏิฎฐิ^๑

ลักษณะของวาริตตสี่ลั้งกล่าวคล้ายคลึงกุศลกรรมบถ ๑๐ อันได้แก่

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. เว้นจากการลักขโมย

๓. เว้นประพฤตผิดในกาม

๔. เว้นพูดเท็จ

๕. เว้นพูดส่อเสียด

๖. เว้นพูดคำหยาบ

๗. เว้นพูดเพ้อเจ้อ

๘. ไม่โลภอยากได้ของเขา (อนภิชณา)

๙. ไม่พยายาท (อพยายาท)

๑๐. ไม่เป็นมิจฉาปฏิฎฐิ^๒

กุศลกรรมบถนี้ แยกเป็นกายกรรม ได้แก่ ๓ อย่างแรก วาจากรรม ได้
แกขอ ๔ ถึง ขอ ๗ มโนกรรม ได้แกขอ ๘-๑๐

¹ Cp. A. 310

² M. I : 287, A. V : 266, 275 - 278.

จารีตศีล

- เป็นผู้กระทำความเคารพกัลยาณมิตรตามกาล
- เป็นผู้อุปัฏฐากมิตรเหล่านั้นตามกาล
- เมื่อฟังคำอันเป็นสุภาษิตแล้วกระทำตาม
- เป็นผู้พรรณนาคุณของผู้ทำความดี อุตุนตอการกระทำไมตรีของผู้อื่น
ระลึกถึงความดีที่ผู้อื่นกระทำต่อตน อนุโมทนาในบุญของผู้อื่น
- เป็นผู้ไม่ประมาทในกุศลธรรมในกาลทุกเมื่อ
- เป็นผู้ขมคนควรชม ชมคนควรชม
- เป็นผู้ตั้งใจในอันจะศึกษาสิกขา ๓ มีศีลเป็นต้น^๑

จะเห็นได้ว่า เรื่องศีลโดยจารีตนี้เป็นเรื่องความตั้งงามอันพึงปฏิบัติทั่ว ๆ ไป

การบำเพ็ญศีลบารมีในอรรดกถาจริยาปิฎกนี้ แสดงให้เห็นความคิดใหม่ในอันที่จะปรับปรุงศีลหรือสิกขาบทของพระภิกษุให้เป็นของพระโพธิสัตว์ผู้อาจจะเป็นคฤหัสถ์ อยู่หรืออาจเป็นบรรพชิตก็ได้ ตัวอย่างจากศีลที่ยกมาข้างต้น เป็นศีลอันบุคคลทั้ง ๒ ประเภทบำเพ็ญได้เสมอกัน

ความคิดเรื่องการบำเพ็ญศีลบารมีในอรรดกถาจริยาปิฎกนี้เป็นลักษณะเฉพาะ และมีพบแต่ในคัมภีร์เท่านั้น ไม่ปรากฏในคัมภีร์เถรวาทอื่น ๆ จึงน่าที่จะเป็นไปได้ว่า ผู้รจนาได้ความคิดมาจากคัมภีร์ของพุทธศาสนamahayan

¹ Cp. A. pp. 331-333.

ดู ศีลปารมิตา ในส่วนศีลของคฤหัสถ์โพธิสัตว์.

อย่างไรก็ตาม ศิลเหล่านี้มีได้พัฒนาไปเป็นลักษณะของพระปาติโมกข์ คือแบ่งเป็นหมวดอาบัติตามความผิดหนักเบา อย่างเช่นในคัมภีร์โพธิสัตว์ปาติโมกข์สูตร ของพุทธศาสนายาน

เนกขัมมบารมี

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมีได้แก่การสละบ้านเรือนออกบวช คัมภีร์พุทธวงศ์กล่าวถึงบารมีนี้ว่าต้องหลีกเลี่ยงจากบ้านเรือนเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นโดยไม่อาลัยเหมือนดังกับคนโศกถูกจำคุกยอมไม่พอใจติดของอยู่กับคุกนั้น^๑ ลักษณะของการบำเพ็ญเนกขัมมะดังกล่าว เป็นการพยายามละภาระเพื่อส่งเสริมความพร้อมในอันที่จะได้บรรลุภูมิธรรมสูง ๆ ขึ้นไป

ความคิดดังกล่าวยังคงปรากฏในอรรถกถาจรियाปิฎก แต่ได้รับการเพิ่มคุณลักษณะ ๒ ประการไว้อีกว่า การบังเกิดจิตในการหลีกเลี่ยงจากความและภพ อันมีการเห็นโทษภัย (ในกามและภพ) เป็นต้นเหตุ อันประกอบด้วยกรุณาและอุปายโกศล ชื่อว่า เนกขัมมบารมี^๒

¹ Bv. p. 17.

Yathā andughare puriso ciravuttho dukha'ddito
na tattha rāgam abhijaneti muttim yeva gavesati.
Tath'eva tvam sabbabhāve passa andughare viya
nekkhammābhimukkho hohi bhavaot parimuttiyā.

² Cp. A. p. 280.

Karuṇūpāyakosallaparigahīto ādinavadassana-
pubbaṅgamo kāmabhavēhi nikkhamācittuppādo
nekkhammapāramī.

เนกขัมมบารมีที่กล่าวถึงไม่มีลักษณะผิดแตกต่างจากเนกขัมมะที่กล่าวในอนุพุทธิกถา การที่เถรวาทบาลีนำเนกขัมมบารมีขึ้นกล่าว เป็นเพราะในเถรวาทบาลีเน้นการสละบ้านเรือนออกบวชเป็นสำคัญ

ความคิดเรื่องการออกบวชไปเข้ากับกับมหายานสมัยหลังที่สนับสนุนให้สละบ้านเรือนเช่นกัน ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ปิณฑุสุมจยั นอกจากนี้ในธยานปารมิตาของทางฝ่ายมหายานมีลักษณะจะบำเพ็ญใดต่อเมื่อใดออกบวช หรือปลีกตัวออกจากสังคมแล้ว

ปัญญาบารมี

ปัญญาบารมีที่กล่าวถึงในคัมภีร์พุทธวงศ์และคัมภีร์ชาดก อวทานต่างๆ น่าจะได้แก่ความรู้ความเฉลียวฉลาด มากกว่าการไถ่ถามสมาบัติหรือญาณชั้นสูง ในคัมภีร์พุทธวงศ์ อภิญา ๕ เป็นคุณสมบัติของผู้จะกระทำอภินิหาร แต่กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีที่ว่า ไถ่ถามการคบหานักปราชญ์ เป็นผู้ใฝ่การทำความรู้ถามไถ่เพื่อความรู้

ลักษณะที่กล่าวถึงนั้น เป็นเพียงการคบบัณฑิตอันเป็นทางไปสู่ความฉลาดปราดเปรื่องซึ่งต้องกันกับที่แสดงไว้ในหลักขณสูตร และเขากันได้ตีกับความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทบาลี ซึ่งเป็นผู้ยังไม่บรรลุความรู้ที่เรียกว่าโพธิ

¹ Bv. p. 17.

Yathā pi bhikkhu bhikkhanto hina-m-ukkatthamajjhime kulāni na vivajjento evaṃ labhati yāpanam,
Tath'eva tvaṃ sabbakālaṃ paripucchaṃ budhaṃ janam paññāpāramitaṃ gantvāsambodhim pāpunissasi.

คัมภีร์อรรถกถาจรियाปิฎก กล่าวถึงปัญญาบารมีโดยนำเอาการเจริญวิปัสสนา การบรรลุฌานต่าง ๆ ของพระภิกษุเขามากล่าวไว้ทั้งหมดและกล่าวว่าประเด็นที่ผิดกัน คือ พระสาวกบำเพ็ญเพราะต้องการโคปัญญา ส่วนพระโพธิสัตว์บำเพ็ญด้วยมุ่งกรุณาและอุปาย-โกศลเป็นสำคัญ ดังนี้

การกล่าวถึงฌานและฌานต่าง ๆ ข้างต้น เป็นปัญญาที่กล่าวโดยหลัก ของ พระสาวกโพธิสัตว์ ในที่นี้ เป็นปัญญากล่าวโดยหลักของพระมหาโพธิสัตว์ ผู้ กระทำด้วยการมีกรุณาและอุปายโกศลเป็นเบื้องต้น^๑

ปัญญาบารมีในอรรถกถาจรियाปิฎกจึงต่างไปจากพุทธวงศ์อย่างมาก อย่างไรก็ดีในคัมภีร์พุทธวงศ์มีข้อความกล่าวว่า พระโพธิสัตว์ผู้ได้รับพยากรณ์จะต้องมีคุณสมบัติ คือ อภิญญา ๕ พร้อมทั้งจะบรรลุพระอรหัตผลในชาตินั้น แต่ละโอกาสเพื่อจะบำเพ็ญตนให้ถึง พระสัมโพธิญาณ เพื่อช่วยเหลือหมู่มสัตว์เป็นอันมาก ความคิดดังกล่าวลงรอยกันได้กับ อรรถกถาจรियाปิฎก

บารมีอีก ๖ ประการที่เหลือได้แก่ วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตาและ อุเบกขา เป็นบารมีในส่วนเสริม การบำเพ็ญบารมีเหล่านี้ได้แก่ การมีความเพียรพยายาม การมีความอดกลั้น มีวาจาสัตย์ มีความตั้งใจมั่น มีเมตตา มีอุเบกขา

¹ Cp. A. p. 317.

Kevalam hi tattha sāvaka bodhisattassa vasena
paññā āgatā, idha mahābodhisattassa
vasena karuṇūpāyakosalla-pubbāṅgamam katvā
vattabbā.

อรรถกถาจริยาปิฎกได้เพิ่มคุณสมบัติ ๒ ประการ คือกรรณาและอุบายโกศลเข้า
กำกับบารมีทั้ง ๖ นั้นไวด้วย^๑ และแสดงรายละเอียดในการบำเพ็ญเฉพาะวิริยบารมีว่า
เป็นเหตุเริ่มของการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์ เป็นเหตุให้เกิดความอุตสาหะ ในการ
บำเพ็ญ ส่วนบารมีนอกแต่นั้น ไม่มีรายละเอียดในการบำเพ็ญ เพียงแต่กล่าวว่า ชนดิ
ทำให้เกิดคตทณอดกลั่นต่ออุปสรรค สิ่งจะทำให้เป็นผู้ไม่หลงกลวง อธิษฐานทำให้เกิดความ
มั่นคง เมตตาทำให้คิดถึงประโยชน์สุขของผู้อื่น และอุเบกขาเป็นเหตุให้ไม่วุ่นไหว ไป
ตามความดี ความชั่วของคนผู้อื่น^๒

รายละเอียดเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทบาลีดังกล่าว ข้าง
ต้นมีปรากฏละเอียดเฉพาะคัมภีร์อรรถกถาจริยาปิฎก คัมภีร์อื่น ๆ คงความตามคัมภีร์
พุทธวงศ์และมักกล่าวเป็นเชิงประวัติประสมไปกับนิทานสาธก เช่น คัมภีร์ชินกาลมาลี
สังฆาวิวาक ไม่กล่าวเป็นระบบเอกเทศอย่างสมบูรณ์แบบสำหรับทุกคนปฏิบัติเช่นในคัมภีร์
อรรถกถาจริยาปิฎก

ประเด็นต่าง ๆ ที่เป็นในอรรถกถาจริยาปิฎก คือ เรื่องกรรณาและอุบายโกศล
ก็ตีการกล่าวถึงบารมี ๖ ประการ การพยายามเทียบหรือปรับบารมี ๑๐ ให้เข้ากับบารมี
๖ ย่อมแสดงถึงอิทธิพลของความคิดทางพุทธศาสนาเถรวาท ดังจะได้อรรถกถา
ต่อไปข้างหน้า

¹ Cp. Dbh. p. 8 ff.

ใช้คำว่า parigrhita เทียบเท่า pariggahita ในอรรถกถา
จริยาปิฎก.

M.S. AL. p. 109 ff.

Sikṣ. p. 15.

² Cp A. p. 319 ff.

พุทธศาสนamahayan

การบำเพ็ญบารมีในพุทธศาสนาหายาน มีลักษณะเป็นไปในทางให้ความหมาย และเสนอแนวทางการบำเพ็ญ การชกตัวอย่างต่าง ๆ ไม่ค่อยปรากฏมี คัมภีร์ที่มีเรื่องราว แบบชาดกของเถรวาทบาลี มีคัมภีร์เดียว คือ ชาดกมาลา เป็นเรื่องราวพระโพธิสัตว์ ประมาณ ๒๕ ชาติ เรื่องราวที่ปรากฏเป็นเรื่องราวที่สมเหตุสมผลแก่ความคิดเรื่องบารมี ของคัมภีร์มหายาน

ลักษณะการบำเพ็ญบารมีโดยทั่ว ๆ ไปของมหายานในชั้นแรก มีลักษณะคล้าย คลึงกันกับคัมภีร์พุทธวงศ์ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์สังฆธรรมนุตตริกสูตรกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ต่าง ๆ ดังนี้

บุคคลผู้แสวงพระอนุตตรพุทธชญาณ ย่อมบำเพ็ญปารมิตาทั้ง ๕ ประการเป็น ไปในโลกนี้

ขอใหญ่บุคคลนั้นบำเพ็ญ เป็นผู้ให้ทานแด่พระพุทธเจ้า พระสาวกทั้งหลาย อยู่ เสมอ ๆ สิ้นแปดพันโกฏิก็ป้อนเต็มรอบ

รวมทั้งอังคาสพระปรตฺตเขกพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย นับโกฏิพระองค์ ด้วยของขบเคี้ยวควรบริโภคน้ำ อาหารและน้ำ รวมทั้งเครื่องนุ่งห่ม และ เสนาสนะ

บุคคลนั้นถึงให้สร้างที่อาศัยและวิหารอันทำด้วยไม้จันทน์ รวมทั้งอารามอันน่า รื่นรมย์ และจังกรมสถานอันงดงาม

เมื่อใดกระทำทานมีประการต่าง ๆ ดังนี้ สิ้นเวลาพันโกฏิก็แล้ว พึง นอนใจไปสู่โพธิ (เอช. เคอร์น ว่า หมายถึงให้ออกบวช ดู Sad. แปล p. 318)

ต่อแต่นั้น บุคคลนั้นพึงรักษาที่ลอันพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน อันผู้กล่าวว่า เป็นเหตุใหญ่ถึงพุทธชญาณ ไพบริสุทธคือนองไมคางพรอย.

ต่อแต่นั้น เขาพึงบำเพ็ญกษานติ เป็นผู้ตั้งในภูมิของผู้ฝึกตน เป็นผู้มั่นคง
มีสติอดกลั้นการวารายต่าง ๆ

พึงอดทนต่อคำวารายที่ผู้ไม่เลื่อมใสผู้ตั้งในความเชื่อหยั่งกล่าว ทั้งนี้เพื่อให้
บรรลุพุทธชญาณ

และพึงเป็นผู้ประกอบเนือง ๆ ประกอบอย่างยิ่ง เป็นผู้มีสติหนักแน่น เป็นผู้
ไม่มีความคำริเป็นอัน กระทำเช่นนลินโกฏิกัลป์

เป็นผู้อยู่ป่า หมั่นจงกรม เว้นดินมีทระ บำเพ็ญเพียรลีนโกฏิกัลป์

เป็นผู้บำเพ็ญชยาน เป็นผู้บำเพ็ญชยานอันยิ่งใหญ่ รัชมรมย์ในการเข้าชยาน
เป็นผู้มีสมาธิ พึงเข้าชยานลีนแปดโกฏิกัลป์

บุคคลผู้มีความเพียรชวยชยานนั้น พึงปรารณาโพธิอันสูงสุดถึงความสูงสุด ใน
ชยาน เป็นผู้รู้ทังปวง เราพึงเป็นเช่นนั้น^๑

¹ Sad. pp. 199-200.

yaś ca pāramitā pañca samadāyeha vartate,
idam jñānam gavesanto buddhajñānam anuttaram.

kalpakotīśaḥsrāṇi aṣṭāu pūrṇāni yujyate,
dānam dadantī buddhebhyaḥ śrāvakebhyaḥ punaḥ punaḥ.

pratyekabuddhāṃstarpento bodhisattvān koṭiyāḥ,
khādyabhojyānnapānehi vastrasayyāsanehi ca.

pratisrayān vihārāṃsca candanasyeha kārayet,
āramān ramaṇiyāṃsca caṅkramasthānaśobhitān.

etādrśam daditvāna dānam citram bahuvīdham,
kalpakotīśaḥsrāṇi datvā bodhāya nāmayet.

punaśca śīlam rakṣeta suddham sambuddhavarṇitam,
 akhaṇḍam samstutam vijñāir buddhajñānasya kāraṇāt,
 punaśca kṣāntim bhāvēta dāntabhūmāu pratiṣṭhitāḥ,
 dhṛtīman smṛtimāṃscaiva paribhāṣāḥ kṣame bahūḥ.
 ye copalambhikāḥ sattvā adhimāne pratiṣṭhitāḥ,
 kutsanam ca sahet teṣāṃ buddhajñānasya kāraṇāt.
 nityodyuktaśca vīryasmin abhiyukto dr̥ḍhasmṛtiḥ,
 ananyam anasamkalpo bhaveyā kalpakotīyaḥ.
 arāṇyavāsi tiṣṭhanto caṅkramam abhiruhya ca,
 styānamiddhañca varjivā kalpakotīyo hi yaś caret.
 yaśca dhyāyī mahādhyāyī dhyānārāmaḥ samāhitāḥ,
 kalpakotīyaḥ sthito dhyāyet sahasrāṇy aṣṭanūnakā.
 tena dhyānena so vīraḥ prārthayed bodhim uttamām,
 aham syām iti sarvajño dhyānapāramitām gataḥ.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลักษณะของการบำเพ็ญปารมิตายังเป็นไปโดยนัยง่าย ๆ คล้ายคลึงกับคัมภีร์พุทธวงศ์และมีลักษณะเหมือนกับการบำเพ็ญพรหมจรรย์ของพระภิกษุเป็นอย่างยิ่ง

คัมภีร์โพธิจรยาวตารกล่าวถึงปารมิตาทั้ง ๖ ว่า ไท่แก่ สมฤติ สัมประชันย กษานติ วีรย ทยาน ปรัชญา การกล่าวถึง สมฤติ สัมประชันย แทน ทาน คีล เป็นการเพ่งเล็งทางด้านการอบรมจิตใจเป็นสำคัญ คือดีโอเอาคุณธรรมทั้ง ๒ ประการเป็นบ่อเกิดของทานและคีล การกล่าวถึงปารมิตาในลักษณะนี้ แสดงให้เห็นถึงความคิดของมหายานในสมัยหลัง ซึ่งเน้นการปฏิบัติทางจิตมากกว่าการแสดงออกทางศีลธรรม^๑

การบำเพ็ญปารมิตาต่าง ๆ เหล่านั้น ได้รับการเพิ่มเติมขยายขึ้นในคัมภีร์รุ่นหลังดังจะได้อธิบายเป็นลำดับดังต่อไปนี้

ทานปารมิตา

คัมภีร์มหายานกล่าวถึงเรื่องทานอย่างละเอียดลออตั้งแต่ประเภทของทานผู้รับทานวัตถุที่ให้เป็นทาน วิธีการให้ทาน และผลของการให้ทาน นัยต่าง ๆ มีลักษณะคล้ายคลึงกับอรรถกถาจรยยาปิฎก ดังนี้

¹ Bcv. p. 48.

ประเภทของท่าน

คัมภีร์ธรรมสังเคราะห์ กล่าวถึง ทานบารมีว่า แบ่งได้เป็น ๓ อย่างด้วยกันคือ ธรรมทาน อามิษทาน ไมตรีทาน^๑ ธรรมทานถือเป็นทานสูงสุด และกล่าวว่าเป็นมหายาน^๒ ยังมีคัมภีร์อื่น ๆ เช่น โภธิสัจตวภูมิ จำแนกทานออกเป็นอีกนัยหนึ่ง คือ เป็นพาหิรทาน อาชยาคมิกทาน และพาหิร-อาชยาคมิกทาน^๓

ธรรมทาน อามิษทาน ไมตรีทาน มีความหมายเช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วในการ นำเพ็ญบารมีของเดรวาทบาลีที่ปรากฏในอรรถกถาจรियाปิฎก ต่างกันแต่เรียกชื่อแตกต่างกันไป คือ เรียกอภัยทาน เป็น ไมตรีทาน ความยังคงเดิมทุกประการ

พาหิรทาน อาชยาคมิกทาน มีความหมายเช่นเดียวกับที่กล่าวใน อรรถกถา จรियाปิฎกเช่นกัน ข้อที่เปลี่ยนแปลงเพิ่มมาคือ พาหิร-อาชยาคมิกทาน ซึ่งความหมายคลุมเครือ ตัวอย่างที่ยกขึ้นก็ดูไม่สมนัย คือ เป็นการให้ของที่พระโพธิสัตว์เสวยเข้าไปแล้ว ทรงคาย ออกให้เป็นทาน เข้าใจว่า การกล่าวถึงทานประเภทหลังนี้จะ เป็นเพราะต้องการแยกให้ ครบแบบเท่านั้น^๔

¹ Dh. S. M.S.S. I : 337.

tatra dānaṃ trividhaṃ - tad yathā - dharmadānaṃ, aṃiṣadānaṃ, māitridānaṃ ceti.

² M.S. AL. p. 109.

vastu aṃiṣadānasyādhyātmikam vastu paramam abhayadānasthāpyasamsārabhītebhyas tu tad abhayam dharmasya mahāyānam.

³ H. Dayal. The bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 173.

⁴ Ibid.

ประเภทของท่านเหล่านี้แตกต่างกันไปตามคัมภีร์ต่าง ๆ ตามแต่คัมภีร์ใดจะใช้หลักใดในการแบ่ง คัมภีร์ธรรมสังเคราะห์หรือของที่ให้เป็นหลัก คัมภีร์โพธิสัตว์ภูมิ ถือหลักผู้ให้ทานเป็นสำคัญ ว่าของที่ไหนเกี่ยวข้องกับผู้ให้ในลักษณะใด

ผู้รับทาน^๑

โดยปรกติการบำเพ็ญทานปารมิตา ย่อมกระทำแก่ทุกคนโดยเสมอหน้า^๒ อย่างไรก็ดีคัมภีร์มหายานก็ไดกล่าวแยกผู้รับทานไว้ดังนี้คือ ผู้รับเป็นญาติเพื่อนพ้อง ผู้รับเป็นผู้ต้องการสิ่งนั้นอยู่ เป็นคนยากจน คนเจ็บไข้ ฯลฯ และผู้รับเป็นสมณชีพราหมณ์^๓

พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทานจะต้องทรงรู้จักผู้รับทานของพระองค์ เพื่อที่จะบำเพ็ญทานได้เหมาะสม คัมภีร์มหายานสมัยหลัง เช่น อวทานกัลปสตา ศึกษาสมุจจัย กล่าวนั้นเฉพาะผู้รับทานเป็นคนยากจนจนแค่นั้น อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพยายาม เขาหาชนหมู่มากและให้ความกรุณาแก่ผู้ลำบาก

¹ เรื่องราวต่อไปนี้ เรียงลำดับตามหัวเรื่องใน

H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, pp. 173-181.

² M.S. AL. p. 109.

kṣetraṃ pañcavidham arthī duḥkhito niḥprati-
sarano duṣcaritācarī guṇavāṃś ca.

Siks. p. 49.

tadevamrūpāir duḥkhaparyeṣitāir bhogāih
svajīvitārthaṃ upasamhṛtāir na prabhavanti
sraṇanābrahmanebhyo dānaṃ dātum kṛpanavani-
pakayācākebhyo...

³ Siks., pp. 19-20.

วัตถุที่ให้เป็นทาน

วัตถุที่ให้เป็นทานที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหายาน เช่นชาตคมาลา ศึกษาสมุจจัย กลาวรวม ๆ ไวมากมาย คลายคลึงกันกับในอรรถกถาจรियाปิฎก เช่น ข้าว น้ำ ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย สวน ดอกไม้ ฯลฯ รวมทั้งลูกเมีย ไปจนถึงชีวิตของพระโพธิสัตว์ในที่สุด^๑

วัตถุที่ห้ามคือวัตถุที่ทำให้หลงไหลเพลิดเพลิน ศาสตรา ยาพิษ ของมีนเมา เครื่องคักสัตว์ เป็นต้น ในกรณีที่จะให้สิ่งมีชีวิตเป็นทาน ให้ได้ทุกอย่าง ยกเว้นมารดาบิดา^๒

วิธีการให้ทาน

พระโพธิสัตว์ผู้ให้ทาน จะต้องให้ด้วยความสุภาพ จะต้องต้อนรับผู้รับทานอย่างเคารพอ่อนน้อม เป็นผู้ยินดีในการทำทาน จะต้องไม่โอ้อวดการทำทานของตน เป็นผู้ที่ให้ทานแก่คนไม่เลือกหน้าทั้งมิตรและศัตรู ทั้งผู้ควรรับและไม่ควรรับ ทั้งคนเลวและคนดี ทั้งนี้

¹ M.S. AL. p. 110.

yadartham icchanto dhanāni dehinas tad' eva
dhīrā visrjanti dehiṣu,
sarīrahetoṛ dhanam iṣyate janāir tad eva
dhīrāih sataṣo visrjyate.

Siks. p. 16.

Dbh. p. 12.

Rp. ใน M.S.S. I : 126.

² H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 175.

โดยที่รู้ประมาณในการทำทาน กล่าวโดยสรุปคือจะต้องทำทานด้วยความกรุณาและปัญญา
ควบคู่กันไป

ผลของการให้ทาน

คัมภีร์มหายานสูตรกล่าวถึงการกล่าวว่าการให้ทานเป็นการตัดความเห็นแก่ตัว
ความตระหนี่ถี่เหนียว ส่วนคัมภีร์สมาธิราชสูตรกล่าวถึงผลของการให้ทานว่า มีอานิสงส์
ดังนี้

พระโพธิสัตว์ย่อมบังเกิดในตระกูลที่ร่ำรวย มีความมุ่งมั่นในอันที่จะถือเอาซึ่ง
การสละมัจฉริยะ เติมพูนตयाจิต จิตอันเป็นตयाคนั้นยอมเกิดพร้อม ๆ กับ
ที่พระโพธิสัตว์เกิดขึ้น พระโพธิสัตว์ย่อมเป็นที่รักของสรรพสัตว์ทั้งหลาย รวมทั้ง
ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต เป็นผู้แจกจ่ายลาภในบริษัท มีรูปงาม กิตติมศัพท์ ของ
พระองค์ ย่อมปรากฏในหมูบ้านและนครทั้งหลาย พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีพระหัตถ์

¹ M.S. AL., p. 109.

nimittā karuṇā...jñānam nirvikalpam yena
trimaṇḍalaparīsuddham dānam dadāti dātṛde-
yapratigrāhakravikalpāt.

Siks., p. 15.

H. Dayal. The Bodhisattva Doctrine in Buddhist
Sanskrit Literature, pp. 176-178.

และพระบาทหังกู๋อ่อนบาง ย่อมได้พบกัถยาณมิตรมีพระพุทธรเจ้าและพระศร้าวก
เป็นคน^๑

เรื่องทานปารมิตานี้ ยังคงมีลักษณะเป็นการบริจจาค คือต้องสละออก ทั้งนี้เพื่อ
ปลดตนเองจากความมัจฉริยะ ความโลภ อันเป็นเบื้องต้นแห่งการบำเพ็ญธรรมะ และเหตุ
ใหญ่ในการทำทานนี้ได้อัฏฐกรณา^๒

^๑ I. Samadhi. pp. 158-159.

nigr̥hitam si mātsaryam tyāgacittam ca br̥hitam,
ādattasaro bhavati samṛddhe jāyate kule.
jatamātrasya cittam si tyāga eva pravartate,
priyo bhavati sattvānam ḡhapravrajitān ca.
viśaradaśca paṣṣatsu ama rūpa samkramet,
bhavaty udarāśabdo'sya grāmeṣu nagareṣu ca.
mr̥du hastāu ca pādāu ca bhaviṣyanti na durlabhāḥ,
kalyāṇamitrāṃllabhate buddhāṃśca śrāvakān api.

^๒ M.S. AL. p. 109.

nimittā karunā.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศิลปะปารมิตา

ศิลปะที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหายาน อาจแยกได้เป็น ๓ ประเด็นด้วยกัน คือ

๑. กุศลกรรมบถ
๒. ศิลปะที่บำเพ็ญเมื่อเป็นคฤหิโทธิสัตว์
๓. ศิลปะที่บำเพ็ญเมื่อออกบวชสละบ้านเรือน

คัมภีร์ส่วนมากเมื่อกล่าวถึงการบำเพ็ญศิลปะ มักกล่าวถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นส่วนใหญ่ เพราะข้อมครอบคลุมรายละเอียดความประพฤติใดทั้งกาย วาจา และใจอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามความคิดของมหายานที่ขยายออกไป ต้องการเน้นประเด็น เช่น การทำทาน การช่วยเหลือผู้อื่นก็ข้อมจะทำให้การบำเพ็ญปารมิตานี้มีข้อกำหนดในส่วนนั้นอยู่ด้วย จึงได้เกิดเป็นการบำเพ็ญศิลปะปารมิตาของคฤหิโทธิสัตว์ และในที่สุด เมื่อเกิดกัลป์นิยามให้พระโพธิสัตว์ออกบรรพชา จึงได้สร้างศิลปะขึ้นมาในทำนองเดียวกับสิกขาบทในพระปาติโมกข์ของพระภิกษุ

ศิลปะของคฤหิโทธิสัตว์นั้นมักกล่าวการทำทาน การพยายามลดความชั่วร้าย คือ ราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง เอน. ดัทท์ (N. Dutt) ได้สรุปศิลปะของคฤหิโทธิสัตว์ในศึกษาสมุทรจยเป็น ๑๒ ข้อดังนี้^๑

๑. คฤหิโทธิสัตว์เป็นผู้ทำทานเพื่อทำลายตัณหา
๒. คฤหิโทธิสัตว์พึงละอนุญ ประติฆะ และไมหวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘
๓. คฤหิโทธิสัตว์ แสวงหาสิ่งประเทืองใจด้วยความชอบ ประกอบสัมมาชีวะ

¹ N. Dutt, Aspects of Mahāyāna Buddhism and Its Relation to Hīnayāna, pp. 297-299.

๔. คฤหิโทธิสัตว์เป็นผู้เว้นจากการทำให้เกิดความลังเล แก่บุคคลผู้
ปรารถนาจะออกบวช มุ่งสู่นิรวาณ การเป็นผู้ไม่เชื่อกรรม ชัดขวางการบวชของลูกเมีย
และญาติเพราะความรักหรือความโลภ ปฏิเสธพระสัทธรรม รังเกียจสมณพราหมณ์

๕. คฤหิโทธิสัตว์เป็นผู้เว้นจากการเสพเครื่องทองของเมา การเที่ยว
กลางคืน การบันเทิงโหชะ ฯลฯ

๖. คฤหิโทธิสัตว์เว้นจากการประพฤตินอกในกาม ห่อใจในภรรยาของตน
แต่ขณะเมื่ออยู่กับภรรยาของตนก็ต้องคิดหนีออกจากกาม ถือว่าภรรยาเป็นเครื่องกั้นไม่ให้
บำเพ็ญศีล ฌยาน และปรัชญา

๗. คฤหิโทธิสัตว์ต้องไม่ลุ่มหลงในทรัพย์สมบัติ พยายามบริจาคทรัพย์เพื่อ
ขจัดความโลภ

๘. คฤหิโทธิสัตว์ละประโยชน์ตนเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น

๙. คฤหิโทธิสัตว์บูชาพระสถูปต่าง ๆ เพื่อทำให้เกิดโพธิจิตโตตปาท

๑๐. คฤหิโทธิสัตว์รักษาศีล ๕ เป็นเวลาปีหนึ่งถึงสามปี ด้วยการนิกไป
เกิดในสุขาวดี

๑๑. คฤหิโทธิสัตว์รักษากุศลกรรมบถ ๑๐

๑๒. คฤหิโทธิสัตว์ศึกษาพระธรรมคำสั่งสอน

ต่อมา ลักษณะการรักษาศีลเช่นนี้ได้กลายมาเป็นสิกขาบท แบ่งเป็นอภิตีชนิด
ต่าง ๆ ตามความผิดหนักเบา โดยแบ่งเป็น ๒ ประการใหญ่

๑. อภิตีที่เกิดเพราะโหชะ (เวฬุสหคต) พระโพธิสัตว์จะออกจาก
อภิตีประเภทนี้ได้ด้วยการแสดงต่อสงฆ์จำนวน ๑๐ รูป ถือเป็นอภิตีสถานหนัก

๒. อวบัติที่เกิดขึ้นเพราะราคะ (ราคสหต) เป็นอวบัติสถานเบา ลาง ครั้งไม่ลงโทษ เพราะแสดงให้เห็นถึงความกรุณาของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์จะออกจากอวบัติโดยวิธีการแสดงต่อสงฆ์จำนวน ๕ รูป^๑

อวบัติเหล่านี้ได้รับการจัดเป็นหมวด คือ ปาราชิก ทุศกฤติ ฯลฯ เช่นเดียวกับในปาติโมกข์ของพระภิกษุเช่นกัน ตัวอย่างอวบัติที่มีลักษณะเป็นมหายาน เช่น

๑. แสดงธรรมของมหายานที่ยากเกินกำลังผู้ฟัง ทำให้ผู้นั้นตกใจกลัว ไม่ยอมฟังอีก เป็นเหตุให้ถือเอาศราวกยาน

๒. ชักจูงให้ทนละการบำเพ็ญปารมิตา ให้ถือศราวกยาน

๓. ชักจูงให้ละการสำรวมในปาติโมกข์ ให้อานตมมหายานสูตร^๒ เป็นต้น

ตัวอย่างอวบัติในคัมภีร์โพธิสัตว์ปราติโมกข์สูตร

อวบัติปาราชิกา

๑. โลกสาปสักการะ หาดิเสตน กลาวร้ายผู้อื่น

๒. ตระหนักรัพยาและความรู้

๓. แค้นเคืองผู้อื่น ไม่ยอมรับคำขอโทษ

๔. กลาวดีความมหายานอย่างผิด ๆ^๓

¹ N. Dutt. Aspects of Mahāyāna Buddhism and Its Relation to Hīnayāna, p. 320.

² Ibid., pp. 320-321

³ EOB. III : 242.

อาบัติทุกกฏ มี ๔๓ ข้อ ตัวอย่างเช่น

๑. ไม่เคารพ ไม่สักการะพระรัตนตรัย
๒. ไม่รู้จักอัมในลาภสักการะ
๓. ไม่เคารพพระเถระ ไม่ยอมตอบคำถาม
๔. ไม่รับคำเชิญ (นิมนต์) ของผู้อื่น
๕. ไม่รับของถวาย
๖. ไม่แสดงธรรมเมื่อได้รับการอาราธนา^๑

ลักษณะอาบัติเหล่านี้เป็นไปในแนวเดียวกับอาบัติของพระภิกษุ เป็นเพียงแต่ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้สมกับลักษณะของพระโพธิสัตว์เท่านั้น

กษานติปารมิตา

พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญกษานติปารมิตาที่จะต้องบำเพ็ญความอดทน ออกสั่น ในกรณีต่าง ๆ แต่เดิมปารมิตานี้ได้มีความสำคัญมากนัก ต่อมาในคัมภีร์รุ่นหลัง เช่น สมถิ-
ราชสูตร เน้นเรื่องกษานติปารมิตามาก เพราะกษานติเป็นพื้นฐานสำคัญในอันที่จะให้จิตเป็น
สมาธิหรือบำเพ็ญยานปารมิตาได้^๒

¹ Ibid. III : 242-243.

² Samādhi. pp. 31-35.

tathāhi kumāra yadā bodhisattvo mahāsattvas
trikṣāntiviseṣakusālo bhavati trikṣāntijñānaviseṣa-
kusālasca bhavati tadāyaṃ kumāra bodhisattvo
mahāsattva kṣipraṃ samādhim pratilabhate, kṣipraṃ
cānuttarāṃ samyaksambodhim... abhisambodhu-
kāmenāyaṃ trikṣāntyavatāro dharmaparyāya udgrahī-
tavyaḥ.

คัมภีร์ธรรมสังเคราะห์ได้จำแนกกษานติปารมิตาเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

ธรรมนิยานกษานติ	การยอมรับความจริงของสภาวะด้วยปัญญา
ทุกขาทิวาสนากษานติ	อดกลั้นต่อความทุกข์ที่เกิดขึ้นในตน
ปโรปการธรรมกษานติ	อดทนในการที่จะประกอบกิจการช่วยเหลือผู้อื่น ^๑

กษานติ ๒ ประการหลังชัดเจนอยู่แล้ว กษานติประเภทแรกถือเป็นกษานติอย่างสูงสุด เพราะต้องใช้ญาณที่สั่นสะอั่นถูกต้องจึงจะมองเห็นธรรมะต่าง ๆ ตามความเป็นจริงได้ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญกษานติประเภทนี้จะศึกษาธรรมะอย่างละเอียดลออ อันจะก่อให้เกิดความเลื่อมใสในพระคุณของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ รู้เหตุรู้ผลในทุกอย่าง กษานติประเภทนี้แบ่งเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ^๒

โมนานุกา กษานติ	พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำสอนจากผู้ใดคนหนึ่งแล้วยอมรับคำสอนนั้น
อาอนุโลมกั กษานติ	พระโพธิสัตว์บำเพ็ญตนตามพระธรรมวินัยและกระทำทัฬหตามคำสอนเหล่านั้นได้
อนุตปัตติกธรรม กษานติ	พระโพธิสัตว์เกิดชญาณในธรรมและยอมรับว่า ธรรมทั้งหลายมิได้มีการอุบัติขึ้น

¹ Dh. S. ข้อ 107 M.S.S.I : 337.

kṣāntitrividhā : tad yathā dharmanidhyāna-kṣāntiḥ, duḥkhādhivāsanākṣāntiḥ, paropakāradharmakṣānti.

² Siks. p.117.

M.S. AL. p. 68, 157.

Samādhi. pp. 35 ff. ไม่ระบุชื่อเรียกว่า prathama, dvitīya, tṛtīya.

Dbh. p. 39.

อานูลอมกีกษานตินี้ทศมิกสูตรว่า เกิดขึ้นในภุมิที่ ๖ ส่วนอนุตปัตติกกษานติเกิด
ในภุมิที่ ๘^๑ ลักษณะของกษานติในชั้นหลังเป็นเสมือนการโคจรบรรลฐานะอย่างหนึ่ง มากกว่า
จะเป็นการบำเพ็ญกษานติ คือความอดกลั้นอดทนอย่างธรรมดา โดยส่วนใหญ่แล้วกษานติ
ชนิดอื่น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญกษานติปารมิตาในภุมิที่ ๓^๒

วีรยปารมิตา

วีริยะ หมายถึงความพากเพียรความมีพลังที่จะบำเพ็ญธรรมเพื่อไพบรรลุ ถึง
ความเป็นพระพุทธเจ้า เป็นปารมิตาที่สำคัญในอันที่จะก่อพลังในการบำเพ็ญธรรม ของ
พระโพธิสัตว์ ถือเป็นธรรมรากฐาน จนกระทั่งกล่าววาทิใดมีวีริยะที่นั่นก็มีโพธิ^๓ แล้วกล่าว
ว่าเป็นเหตุที่เป็นประธานของธรรมอันเป็นกุศลทั้งหลายของพุทธการกธรรม^๔

ความคิดในเรื่องการบำเพ็ญปารมิตานี้ก่อให้เกิดการเรียกพระโพธิสัตว์ว่าเป็น
วีรบุรุษ เพราะถือว่าเป็นผู้มีควมวีริยะอุตสาหะ ในการที่จะกระทำการต่าง ๆ โดยไม่

¹ Dbh. pp. 35, 42. ดูเชิงอรรถที่ ๓, ๑ หน้า ๓๗๓, ๓๗๘ ตามลำดับ.

² Dbh. p. 23. ดูเชิงอรรถที่ ๒ หน้า ๓๖๒.

³ M.S. AL. p. 111.

vīryād avāptam bhavabhogam iṣṭam vīryena
suddham prabalam upetaḥ,
vīryena satkāyam atītya muktā vīryena
bodhiṃ paramāṃ vibuddhaḥ.

⁴ H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist
Sanskrit Literature, p. 217.

bodhikāraṇāṃ kusala-dharmāṇāṃ pradhānam kāraṇam.

สนใจตนเองว่าจะเป็นอย่างไร

วীরยะมี ๓ ประการด้วยกัน คือ

สัมมาหวิรยะ	ความเพียรแรกเริ่ม
ประโยชน์วิรยะ	ความเพียรในการบำเพ็ญ
ปรินิษฐาวิรยะ	ความเพียรที่นำไปสู่ความสูงสุด ^๑

การแบ่งวীরยปารมิตาในลักษณะนี้ แบ่งตามช่วงเวลาของการบำเพ็ญจรยาของพระโพธิ-
สัตว์

เอช. ดายัล ไตรรวบรวมความคิดเรื่องวীরยปารมิตานี้ไว้เป็น ๓ ประการ
ด้วยกัน คือ

๑. ความเพียรในการบำเพ็ญความดี พระโพธิสัตว์เป็นผู้ซึ่งพระทัยมั่นใน
อันที่จะไม่ประพฤติในทางชั่วร้าย ไม่พอใจต่อคุณความดีที่ทำได้เพียงเล็กน้อย แต่ตั้งพระทัย
จะทำความดีให้มากเท่ากับพระโพธิสัตว์ในอดีต มีความพากเพียรที่จะทำความดีอยู่เป็นนิจ^๒
๒. ความเพียรในการศึกษา (ศึกษาวীরย) คำว่า ศึกษาในที่นี้หมายถึง
ไตรสิกขา และการหาความรู้อื่น ๆ ที่เป็นศิลปศาสตร์ แต่เดิมในพุทธศาสนาพยายามมิได้

¹ Dh. S. ข้อ 108 ใน M.S.S. I : 338.

vīryam trīvidham. tad yathā samnāhavīryam,
prayogavīryam,
pariniṣṭhāvīryam.

² H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist
Sanskrit Literature, p. 217.

ใจเรื่องนี้มากนัก แต่ต่อมามีการกล่าวว่า พระโพธิสัตว์ต้องเป็นผู้แตกฉานในคำสอนของพระพุทธเจ้า และมีการกล่าวถึง วิทยาสถาน ๕ ประการคือ พุทธศาสนา, ตรรกศาสตร์ วิชาภาษาวิเศษ, ไวยากรณ์, แพทยศาสตร์ และศิลปะหัตถกรรม วิชาเหล่านี้จะช่วยพระโพธิสัตว์ ในอันที่จะกลับใจคนใหม่คือพุทธศาสนารักษาผู้ป่วยและสามารถช่วยเหลือผู้ทางวัตถุได้ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญศึกษาวิริยะ จำต้องตั้งใจศึกษาไม่ย่อท้อ และเรียนขางมีสมาธิ เพื่อที่จะให้มีความรอบรู้งดงาม

๓. ความเพียรในการกระทำเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น (สตตวารตกริยา-รย) พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญสตตวารตกริยาวิริยะ เป็นผู้มุ่งมั่นในอันช่วยเหลือผู้อื่น มากับนั้นช่วยเหลือจนกระทั่งลุล่วง ไม่กระทำการใด ๆ ครั้ง ๆ กลาง ไม่เกรงกลัวอุปสรรคและอันตราย เป็นผู้เห็นผู้อื่นเสมอตน และเห็นแก่ผู้อื่นก่อนตนเอง เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงจรรยาเห็นดังนั้น ก็จะมีความต้องการช่วยเหลือผู้อื่นแมลิ่งนั้นจะยากเย็นเพียงไรก็ตาม^๑

พระโพธิสัตว์ผู้มีความเพียรดังกล่าว ขอมสามารถบำเพ็ญธรรมะโดยไม่เหน็ดเหนื่อย นายมีความสุขในอันจะบำเพ็ญธรรมะเหล่านั้น จึงทำให้พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีพลังในอันที่จะทำความดีอยู่เสมอ ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะที่เพิ่มเติมจากวิริยะของคัมภีร์ดั้งเดิมซึ่งมีความหมายเป็นไปในทางความเพียรเพื่อเผือกเสสโดยแรงเดียว

¹ H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, pp. 218-219.

² Ibid, p. 219.

ธยานปารมิตา

ธยาน หมายถึง การตั้งมั่นของจิต, สภาพที่ยังมนัส คือ อธิษัตตมะให้ทรงไว้
ชื่อว่า ธยานะ^๑

คำว่า ธยาน นี้ ในคัมภีร์มหายานไซ้เท่ากับคำว่า สมาธิ^๒

เมื่อพิจารณาจากความหมาย การบำเพ็ญธยานปารมิตาจะทำได้ก็ต่อเมื่อได้
สละบ้านเรือน^๓ นับเป็นการแยกพระโพธิสัตว์ออกจากสังคมาในปารมิตานี้

การบำเพ็ญธยานปารมิตาในพุทธศาสนาหมายถึง การบำเพ็ญสมาธิ
ต่าง ๆ เพื่อขจัดกิเลส เพื่อให้ได้บรรลุถึงความเป็นจริง เอช. ตายัล ได้กล่าวถึงการ
บำเพ็ญธยานะไว้เป็น ๓ ขั้นตอนด้วยกัน

ขั้นเตรียมตัวเพื่อบำเพ็ญ ผู้บำเพ็ญจะต้องออกบวช และแสวงหาความวิเวก
เจริญพรหมวิหาร ๔ พิจารณาภังคิณ ๑๐

ขั้นการบำเพ็ญธยาน ได้แก่ รูปธยาน ๔ อรูปธยาน ๔ หรือสมาบัติ ๘ และ
นิโรธสมาบัติ ซึ่งเหมือนกับการบำเพ็ญธยานในคัมภีร์ตั้งเดิม

¹ Bdh. อ้างถึงใน H. Dayal. The Bodhisattva
Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 221.

cittāikāgryam cittasthitih.

M.S AL. p. 99

dharayaty adhyātman mana iti dhyānam.

² M.S. AL. p. 110

dhyānasya bodhisattvasamādhyah.

H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 233.

Samādhi originall also denoted self-restraint and contentment, but it is synonymus with dhyāna in the Sanskrit treatises.

³ Ibid. p. 223.

The Bodhisattvabhūmi definitely mentions both "laymen and monks". in connection with the first four pāramitās, but it does not refer to the laymen in the chapter on dhyāna.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชั้นการบำเพ็ญชยาน หรือสมาธิของมหายาน คัมภีร์มหายานได้เพิ่มสมาธิ มีชื่อต่าง ๆ มากมาย เช่น วัชโรปมา รัตนมูทรา ประทีปะ เตโชวดี ฯลฯ^๑ สมาธิเหล่านี้เป็นทางไปสู่ความหลุดพ้น รวมทั้งทำให้มีฤทธิ์อำนาจ เช่น เหาะเหินได้ ช่วยบุคคลผู้เรื้อแตกได้ สามารถทำให้เป็นทุมอยู่เสมอ^๒ ฯลฯ

สมาธิในคัมภีร์มหายานได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นจนกล่าวว่ามีจำนวนแสนโกฏิ และมีความสำคัญมากจนมีคัมภีร์เฉพาะที่กล่าวถึงการบำเพ็ญสมาธิคือคัมภีร์สมาธิราชสูตร รายละเอียดข้างต้นนี้แสดงให้เห็นถึงการเน้นการบำเพ็ญเพียรทางจิต อันเป็นหลักใหญ่ของพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้ว่า มหายานได้รวบรวมสมาธิและชยานทั้งหมด และยังได้เพิ่มเติมต่อออกไปอีกมากมาย

ชยานปารมิตาของมหายานจึงกลายเป็นสิ่งลึกล้ำยากแก่การอธิบาย เป็นของที่ผู้สละบ้านเรือนเท่านั้นอาจทำได้ อันเป็นข้อขัดกับอุดมคติทางสังคมของมหายาน ความข้อนั้นแสดงให้เห็นได้ชัดอีกชั้นหนึ่งว่า ชยานปารมิตา ก็คือหน่วยสมาธิของพรหมจรรย์ดั้งเดิมนั่นเอง

¹ Ibid., p. 234.

² Ibid., p. 235.

³ Lka., p. 31.

yāvad anekāni samādhikoṭīnayutasatasahasrāṇi
pratilabhya tāiḥ samādhibhiḥ kṣetrāt
kṣetram saṁkrānti.

ปรัชญาปารมิตา^๑

คำว่า ปรัชญา มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า ปัญญา ในภาษาบาลี คือ หมายถึงความรู้อย่างยอดเยี่ยม เป็นความรู้ที่รู้สึกซึ่ง อันจะก่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง

คัมภีร์ธรรมสังเคราะห์แบ่งความรู้ออกเป็น ๓ ประเภทตามทางที่ได้ คือ ศรัทธาย่ สำเร็จด้วยการฟัง จินตมยี่ สำเร็จด้วยตรอง ภวานามยี่ สำเร็จด้วยการเจริญ ใหม้ขึ้น^๒ โดยทั่วไปแล้ว คัมภีร์มหายานแห่งเล็ง คำว่า ปรัชญา หมายถึงศูนยตา หรือ ตตตา แต่มีนัยแยกกันบ้างตามคัมภีร์ต่าง ๆ

เมื่อกล่าวถึงตัวความรู้โดยตรงที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญใหม้ขึ้นพุทธศาสนา มหายาน มีมิติ ๒ มิติที่แตกต่างกันออกไปดังนี้

มิติของวิชญาณวาทหรือโยคจารุ ปรัชญาของมหายานสำนักโยคจารุหมาย ถึงความรู้ที่เป็นปรมัตต์ เรียกว่า ปรมารตชญาณ^๔ การที่จะเกิดความรู้ เช่นนี้

1 หัวข้อเรื่องปรัชญาปารมิตา เรียงตาม

H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, pp. 236 ff.

2 DhS. ใน M.S.S. I : 338.

prajñā trividhā : tadyathā śrutamayī,
cintāmayī bhāvanāmayī ceti.

3 M.S. AL. p. 110. prajñāyās tathatā.

4 Ibid. p. 106.

sattvam paramāthasamgrhitam sāmanyalakṣaṇam
pudgaladharmanāirātmyam.

ขึ้นอยู่กับบุคลิกลักษณะที่ถูกต้อง และต้องมีจิตเป็นสมาธิ ซึ่งจะนำไปสู่ความรู้แจ้งตามความเป็นจริง อันเป็นความรู้ที่พ้นจากสิ่งกีดกัน ทั้งปวง เรียกว่าสรรพญาณาวจรญาณ ดังนั้น ในความคิดของมหายาน สำนักนี้ปรัชญาจึงมีเท่ากับ ญาณ หรือปัญญา ในคัมภีร์ดั้งเดิม ซึ่งจะนำไป สู่ความเข้าใจในตถตา หรือความจริงที่สูงสุด^๑

มุตติของฝ่ายมารุยมิกะ ปรัชญาของมาธยมิกะ หมายถึงตัวศูนย์ตาไทยตรง คือว่าศูนย์ตาเป็นบ่อเกิดของทุกสิ่ง เป็นมารดาของพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้า มาธยมิกถือว่าปรัชญาปารมิตาอันใดแก่ศูนย์ตานี้ เป็นปารมิตาที่สูงที่สุดมีฐานะเหนือปารมิตาทั้งปวง ปารมิตาอื่น ๆ สามารถสังเคราะห์ รวมอยู่ในปรัชญาปารมิตานี้ทั้งหมด ถ้าหากไม่ปรัชญาปารมิตา กัรบบำเพ็ญ ปารมิตา ๕ อย่างแรก ก็จะไปสู่ภูมิขั้นต่ำอันเป็นของพุทธศาสนาเถรวาท^๒

ลักษณะของปรัชญาปารมิตาของโยคจาระกับมาธยมิกะจึงต่างกันโดยประเด็นที่ว่าปรัชญาของโยคจาระ หมายถึงความรู้ต่าง ๆ อันจะนำไปสู่ความรู้สูงสุด รวมทั้งความรู้สูงสุดเอง ก็ถือเป็นปรัชญาปารมิตาด้วย ทั้งนี้ได้กล่าวเจาะจงว่า ความรู้สูงสุดนั้นหมายถึงเอาศูนย์ตา ปรัชญาปารมิตาของโยคจาระจึงมีลักษณะเป็นสัพพัญญุตญาณมากกว่า ตัวอย่างที่กล่าวถึงความรู้อันหนึ่งของพระโพธิสัตว์ในมหายานสูตรการสูตร เช่น รู้อุคตที่บุคคล และธรรมเป็นของปราศจากตน รู้อรรพการและสรรพอรรถ เข้าใจอักษยะ รู

¹ Ibid. p. 104.

samyakpravicyayo jñeyah samādhānapratisthitah
suvimokṣāyā samkleśāt prajñājīvasudesanaḥ.

² Ibid. p. 122.

³ Aṣṭa PP. pp. 3, 201, 260-261.

อธิบายที่จะนำสรรพสัตว์ไทพจนทุกซ์ รุอวิทยา รุวิทยา^๑ ฯลฯ

ส่วนปรัชญาปารมิตาของฝ่ายมาธยมิกะหมายถึงเอาตัวศูนย์กลางโดยตรง การบำเพ็ญ
ปรัชญาปารมิตา คือการพยายามทำให้ตนอยู่ในความคิดเรื่องศูนย์กลาง ดังที่กล่าวว่าพระ-
โพธิสัตว์แม้ยังไม่ตรัสรู้ แต่ก็เป็นผู้อยู่ในปรัชญา ถือว่าไกลหรือเท่ากับการตรัสรู้แล้ว

จะเห็นได้ว่า ปรัชญาปารมิตาของฝ่ายมาธยมิกะมีไฉมมุ่งประเด็นอื่น ๆ ทั้งสิ้น
คือเอาศูนย์กลางเป็นศูนย์กลาง การทำทานปารมิตา หากปราศจากปรัชญาปารมิตา ก็
ทำให้มีการติดยึดในระหว่างการทำทาน การที่จะบำเพ็ญทานปารมิตาให้ถูกต้อง พระโพธิ-
สัตว์จะต้องคิดว่า ผู้ให้กต ผู้รับกต ของที่ให้กต หาได้มีอยู่ไม่ ในกรณีของปารมิตาอื่น
ก็เช่นกัน พระโพธิสัตว์จะต้องดำริว่า บุคคลกต สิ่งต่าง ๆ กต ที่พระองค์ได้พบได้กระทำ

¹ M.S. AL. pp. 166-167.

pudgaladharmanāirātmyabodha

sārvakārasarvārthabodha

akṣayābodha

avidyābodha vidyābodha.

ล้วนเป็นมายา ไม่เป็นจริงทั้งสิ้น^๑

ความคิดสุดโต่งเช่นนี้เป็นเหตุให้เกิดปัญหาขัดแย้งระหว่างศูนย์ตา และกรุณา ด้วยเหตุที่เมื่อทุกสิ่งมีสภาวะเป็นศูนย์ตา ก็ไม่น่าที่จะต้องบำเพ็ญอะไรต่อไปอีก ด้วยไม่มีผู้บำเพ็ญ ไม่มีการบำเพ็ญ ไม่มีผู้รับผล และไม่มีผู้รับความกรุณาเหล่านั้น ความคิดเช่นนี้อาจเป็นเหตุให้คัมภีร์ศีลธรรมมูลหรือสูตร ลางตอนกล่าวถึง ปารมิตาเพียง ๕ และระบุว่า เว้นปรัศญาปารมิตา มหายานใดแก่ความขัดแย้งข้อนี้โดยกล่าวว่า เมื่อมีศูนย์ตาก็จะเห็นความเสมอกัน ในสรรพสัตว์ จึงเกิดความเมตตากรุณาที่จะช่วยเหลือให้ทุกคนได้บรรลุ ถึง

¹ Vajracchedikā ใน M.S.S.I : 76 ff.

api tu khalu punaḥ Subhūte na bodhisattvena
vastupratīṣṭhitena dānaṃ dātavyaṃ,
na kvacit pratīṣṭhitena dānaṃ dātavyaṃ.
..... evaṃ hi Subhūte bodhisattvena
mahāsattvena dānaṃ dātavyaṃ yathā
na nimittasamjñāyam api pratīṣṭhet.
tat kasya hetoḥ ? yaḥ Subhūte bodhisattvo'
pratīṣṭhito dānaṃ dadāti, tasya Subhūte
puṇyaskhandasya na sukaram pramaṇam
udgrahītuṃ...yāiva Subhūte prajñāpāramitā
tathāgatena bhāṣitā, sāiva apāramitā tathāgatena
bhāṣitā, tenocyate prajñāpāramiteti.

สภานั้น^๑

ปารมิตาอีก ๔ ปารมิตาดือเป็นปารมิตาเสริม มิไคมีความสำคัญเสมอกับ ๖ ประการตน ลักษณะของปารมิตาทั้ง ๔ นี้ เป็นไปในเรื่องคุณสมบัติมากกว่าจะเป็นเรื่องของการบำเพ็ญความดี ดังนี้

อุปายเภตตัลยะ หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดในการจัดการเรื่องราวต่าง ๆ รวมทั้งความรู้ที่แตกฉาน การมีคุณสมบัติดังกล่าวก็เพื่อจะให้พระโพธิสัตว์มีความสามารถในการชี้บอกสั่งสอนชาวโลกผู้มีพื้นฐานต่าง ๆ กันไป ให้สามารถเข้าถึงธรรมที่แท้ได้

การที่จะเป็นผู้สามารถสั่งสอนให้เช่นนั้น ต้องมีอุบายโกศลอันประกอบด้วย

๑. สังครหวัสตุ (สังหวัตถุ) ไคแกทาน ปริยวาทิตา(ปริยวัทย) อรรถจรรยา (อรรถกรรยา) สมานารถตา
๒. ประติสัมวิท (ปฏิสัมภิตา)ไคแก ธรรมประติสัมวิท อรรถประติสัมวิท นิรุกติประติสัมวิท ประติภาณประติสัมวิท

¹ M.S. AL. p. 106

jñānasya punaḥ sattvaparigraheṇa karuṇayā
sattvānāṃ aparityāgat.

Siks. p. 117

sā trividhā āryākṣayamatisūtre 'bhihitā-
sattvāmbaṇā maitrī prathamacittotpādikānāṃ.
bodhisattvānāṃ, dharmāmbaṇā caryāpratipannānāṃ
bodhisattvānāṃ anāmbaṇā maitrī anutpattika-
dharmakṣantipratilabdhanāṃ bodhisattvānāṃ iti.

๓. ชาโรณี หมายถึง มนต์ที่ใช้ท่องบนค้อมกัน พระโพธิสัตว์ผู้สั่งสอนเทศนาผู้อื่น ต้องเป็นผู้ปราศจากภัยอันตราย ชาโรณีจะเป็นสิ่งคอยคุ้มกันพระโพธิสัตว์ให้ปลอดภัย^๑

พระโพธิสัตว์ผู้มุกุณสมบัติทั้ง ๓ ประการนี้ครบยอมจะเทศนาสั่งสอนใครบรรลุจุดหมายที่ประสงค์ เพราะมีทั้งคุณธรรมที่จะเข้ากับผู้อื่น มีความสามารถแตกฉาน และมีมนต์ป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ

อธิธาน

มีความหมายและลักษณะเช่นเดียวกับการตั้งอธิธาน ซึ่งได้กล่าวแล้วข้างต้น ด้วยเหตุที่อธิธาน คือความตั้งใจมั่นที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้นยอมปรากฏในทุกชั้นของการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ ความต้องการ เน้นเป็นเหตุใหญ่กอธิธานขึ้นเป็นความดีสูงสุด หรือปารมิตา

ผล

หมายรวมถึงกำลังต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ อันมีลักษณะเข้ากับผลของพระ-
พุทธเจ้า คือ ทศผลญาณ

ชฎาน

หมายถึง ญาณ หรือความรู้อย่างยิ่งที่เป็นของพระโพธิสัตว์ อันมีนัยเช่นเดียวกับปรัชญาปารมิตา

¹ H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 251.

ปารมิตา ๔ ประการหลังนี้ มีลักษณะเป็นคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า มากกว่าธรรมะที่ควรบำเพ็ญ การที่ให้พระโพธิสัตว์บำเพ็ญปารมิตาเหล่านี้จึงเป็นการเพิ่มคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ให้เสมอกับคุณสมบัติของพระพุทธเจ้านั่นเอง

ระดับของการบำเพ็ญปารมี

การบำเพ็ญปารมีที่กล่าวแล้วข้างต้น นอกจากจะมีลำดับและรายละเอียด ดังกล่าวแล้ว การบำเพ็ญยังแบ่งออกเป็นระดับสูงต่ำในแต่ละบารมีด้วย

ความคิดเรื่องนี้ไม่มีปรากฏในคัมภีร์ช่วงการแตกแยกเป็นสำนักกเวณในคัมภีร์พุทธวงศ์ เฉพาะทานบารมีได้กล่าวถึงทาน อย่างต่ำ อย่างกลาง อย่างสูง อันจะเป็นต้นเค้าให้เกิดระดับเช่นนี้ ในทุก ๆ บารมี ในคัมภีร์อรรถกถาบาลี

ระดับของการบำเพ็ญปารมีในคัมภีร์เถรวาทบาลีรุ่นอรรถกถา

อรรถกถาบาลีที่เป็นต้นแบบความคิดเรื่องระดับของการบำเพ็ญมี ๒ คัมภีร์ด้วยกัน คือ อรรถกถาพุทธวงศ์ และอรรถกถาจริยาปิฎก มีประเด็นต่างกันไปเป็น ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ

อรรถกถาพุทธวงศ์ แบ่งระดับเป็น อุปบารมี บารมี ปรมัตตบารมี คืออุปบารมี หมายถึง การบำเพ็ญที่ใกล้จะเป็นบารมี ได้แก่ การบำเพ็ญทานด้วยการบริจาคสิ่งของนอกกาย

บารมี หมายถึง การบำเพ็ญในระดับกลาง ได้แก่การทำทานด้วยอวัยวะ

ปรหมัตตบารมี หมายถึงการบำเพ็ญในระดับสูงสุด ไต่แกการให้ชีวิตเป็นทาน^๑

หลักของอรรถกถาพุทธวงศ์จึงถือเอาสิ่งที่บริจาคว่าเกี่ยวข้องกับผู้บำเพ็ญอย่างไร ถ้าเกี่ยวข้องกับน้อยที่สุดคือเป็น อุบารมี ถ้าเป็นร่างกายคือเป็นบารมี ถ้าให้ทั้งชีวิตเป็นปรหมัตตบารมี

ส่วนอรรถกถาจริยาปิฎก แจกแจงเรื่องระดับของบารมีไว้มากมาย โดยใช้หลักต่าง ๆ กัน เช่น แบ่งระดับตามเวลาในการบำเพ็ญ คือแต่เริ่มจนไตรสรี และแบ่งตามการสั่งสมความดีงามว่าจะนำไปสู่ความสุข วิมุตติสุข หรือบรมสุข ทั้งนี้โดยเรียกเรียง

¹ Bv. A. p. 59.

Tattha dānapāramiyaṃ tāva aṅgapariccāgo pāramī
nāma. Bahirabhaṅgapariccāgo upapāramī nāma,
jīvitapariccāgo pāramatthapāramī nāma' ti
esa nayo sesa pāramīsu pi.

ตามระดับว่า บารมี อุบารมี ประมัตตบารมี^๑

ดังนั้น อรรถกถาจรियाปิฎก จึงถือวาระระดับการบำเพ็ญเรียงจากบารมี อุบารมี ประมัตตบารมี อันเป็นความคิดที่ต่างจากที่ปรากฏในอรรถกถาพุทธวงศ์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเสนอความคิดเรียงระดับของการบำเพ็ญว่า เริ่มแต่ บารมี อุบารมี และประมัตตบารมี โดยจำกัดความว่า บารมี เป็นศัพท์กลางทั่วไป อุบารมี หมายถึงการบำเพ็ญความดีที่ใกล้เคียงการตรัสรู้และประมัตตบารมี เป็นการบำเพ็ญความดีที่สูงสุด อันเป็นเหตุให้ตรัสรู้ ทั้งนี้โดยพิจารณา

¹ CpA. pp. 320-321

Tattha katābhinihārassa Bodhisattassa parahitakarunābhinninnāsayayogassa kaṇhadhammavokiṇṇā sukkadhammā pāramiyo eva, tehi avokiṇṇā sukkadhammā upāpāpāramiyo, akaṇhā asukkā paramatthapāramiye ti keci.

Samudāgamanakālesu vā pūriyamānā pāramiyo,

Bodhisattvabhūmiyaṃ punṇā upapāramiyo,

Buddhabhūmiyaṃ sabbākāraparipunṇā paramatthapāramiyo.

Bodhisattabhūmiyaṃ va parahitakaraṇato pāramiyo,

attahitakaraṇato upapāramiyo, Buddhabhūmiyaṃ

balavavesārajjam adhigamena ubhayahitaparipunṇato

paramatthapāramiyo. Evam ādimajjhapariyosānesu

pañidhānārambhapariniṭṭhesu tesam vibhāgo ti apare.

Dosūpasamakaruṇāpakatikanam bhavasukhavimuttisukha-

paramasukhappattānam puññūpacayabhedato tabbi-

bhāgo ti aññe...

จากการบำเพ็ญบารมีว่า สามารถปรับลงได้กับประวัติพระพุทธเจ้าดังได้กล่าวแล้วข้างต้น^๑

มิติต่าง ๆ ข้างต้นนี้ คัมภีร์เถรวาทบาลีรุ่นหลัง เช่น สัมภารวิบาก ชินกาล-
มาลียอมรับมติที่ว่า บารมีเป็นขั้นต่ำ อุบารมีเป็นชั้นกลาง ประมัตตบารมีเป็นชั้นสูงสุด
โดยยกตัวอย่างจากชาตกคังที่ปรากฏในสโมธานกถาของจริยาปิฎกฉบับของประเทศไทยซึ่ง
ไม่มีปรากฏในฉบับของประเทศอื่น ๆ จึงเข้าใจว่ารวบรวมขึ้นใหม่ในประเทศนี้

ชื่อที่ใช้เรียกระดับจึงต่างกัน ระหว่างอรรถกถาพุทธวงศ์กับอรรถกถาจริยา-
ปิฎกหากพิจารณาตามการประกอบศัพท์ คำว่า อุบารมี แปลว่า โกลบารมี น่าจะหมายถึง
ยังไม่ถึงเป็บารมี เป็นเพียงเกือบจะเป็นบารมี อย่างไรก็ตามหากพิจารณาตามทาง-
สันนิษฐาน ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ซึ่งกล่าวโดยนัยเกี่ยวกับ
อรรถกถาจริยาปิฎก อุบารมี หมายถึงบารมีบำเพ็ญในเวลาใกล้หรือจนจะได้อนุตตร-
สัมมาสัมโพธิญาณ ประมัตตบารมีหมายถึงบารมีที่บำเพ็ญแล้วได้ประมัตตประโยชน์คืออนุตตร-
สัมมาสัมโพธิ์โดยตรงก็ดูสมควายเหตุอยู่ แต่มิได้พิจารณาโดยศัพท์เป็นเอกเทศ เช่นอรรถ-
กถาพุทธวงศ์ อย่างไรก็ตาม มติตามที่ปรากฏในอรรถกถาพุทธวงศ์ไม่ปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ
เลย จึงจำต้องรับมติ ของอรรถกถาจริยาปิฎกซึ่งเป็นมติส่วนใหญ่

ระดับของการบำเพ็ญบารมีในคัมภีร์มหายาน

คัมภีร์มหายานมิได้กล่าวเรื่องนี้มากนัก และมีได้มีการจัดระดับของการบำเพ็ญ
เป็นที่แน่นอน คัมภีร์ที่ปรากฏเรื่องระดับของการบำเพ็ญบารมี ได้แก่งกาวตารสูตร ดัง
ต่อไปนี้

^๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า ๒๓๓.

(พระโพธิสัตว์มหาตถกถาสืบต่อไปว่า) สิ่งที่พระองค์ผู้กัณฑ์วันตรัสแล้ว ว่า
 บุคคลบำเพ็ญปารมิตา ๖ ประการให้บริบูรณ์ พึงบรรลุความเป็นพระพุทธรเจ้า
 ดังนี้ ก็ปารมิตาทั้ง ๖ นั้นมีอะไรบ้าง การบำเพ็ญปารมิตานั้นกระทำอย่างไร
 พระกัณฑ์มุนีตรัสตอบว่า มหาตถ ในปารมิตาแต่ละปารมิตานั้นแบ่งออกได้
 เป็น ๓ ก็ปารมิตาที่แบ่งได้เป็น ๓ ในแต่ละปารมิตาเป็นอย่างไร ปารมิตา
 แต่ละปารมิตาแบ่งเป็น เลากิกะ (เกี่ยวด้วยโลก) โลโกตตร (พนโลก)
 และโลโกตตรตม (พนโลกอย่างที่สุด) บรรดาประเภทเหล่านั้น ปารมิตา
 ระดับที่เป็นเลากิกะ ได้แก่ปารมิตาที่บำเพ็ญด้วยการติดยึดในตัวตน.....
 ปารมิตาระดับที่เป็นโลโกตตร คือ ปารมิตาที่ พระสร้าวกะและพระปรัตแยก
 พุทธบำเพ็ญปารมิตาทั้งหลายมีทานเป็นต้น เพื่อมุ่งไปสู่ nirvāna.....มหาตถ
 สอนปารมิตา ระดับโลโกตตรตมนั้น...เป็นปารมิตาที่พระโพธิสัตว์ มหาสัต
 ทวบำเพ็ญเพื่อมุ่งหวังประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์^๑

¹ Lka. p. 96.

punar api Mahāmatir āha - yat punar etad uktam
 bhagavatā - ṣaṭpāramitāṃ paripūrya buddhatvam
 avāpyata iti. tatkatamās tāḥ ṣaṭpāramitāḥ ?
 katham ca paripurim gacchati ?
 bhagavān āha - traya ete Mahāmate pāramitābhedāḥ.
 katame trayāḥ ? yad uta lāukika-lokottara-
 lokottaratamaḥ. tatra Mahāmate lāukikyāḥ
 pāramitā ātmātmīyagrāhābhīniveśābhīniviṣṭāḥ
 ...tatra lokottarābhīḥ pāramitābhīḥ
 śrāvaka-pratyekabuddhā nirvāṇagrāhapatitāsya
 dānādiṣu prayujyante...
 lokottaratamaḥ punar Mahāmate...sarvasattvāhita-
 sukhārtham ājāyate bodhisattvānāṃ mahasattvānāṃ
 paramayogayogināṃ.

ความคิดในลังกาวตารสูตรเป็นระดับตามการบำเพ็ญเพื่อจุดหมาย ที่ต่างกัน
ออกไปรวมทั้งได้แทรกความคิดทางปรัชญามหายานไวด้วย

ลักษณะการแบ่งระดับของปารมิตาในพุทธศาสนา มหายานยังอาจพิจารณา ได้
จากการแบ่งปารมิตาต่าง ๆ ออกเป็น ๓ ประการ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมสังเคราะห์
ซึ่งมีลักษณะเป็นระดับเช่นกัน แต่มักเรียงลำดับสูงสุดไว้ลำดับต้น เช่น ทานปารมิตา ธรรม-
ทานเป็นขั้นสูงสุด แสดงจุดมุ่งหมายโพธิหรือทานที่ในอนันจะนำสรรพสัตว์ให้พ้นสังสารวัฏ
อกัษยานแสดงจุดมุ่งหมายคือความกรุณา และอามิษทานแสดงความเอื้อเพื่อแกผู้อื่นเพื่อขจัด
ความยึดถือตัวตน กษานติปารมิตา ธรรมนิชชานกษานติเป็นกษานติขั้นสูงสุด เพราะเกิด
ได้ด้วยปัญญา เห็นยอมรับสภาพธรรม เป็นเรื่องของปัญญาโดยตรง ลำดับต่อมาได้แก่อตถ
ทุกขที่เกิดในตนเอง และอตถทุกขที่เกิดเมื่อช่วยผู้อื่น เป็นต้น

เรื่องราวของการแบ่งระดับของปารมิตาในมหายานไม่ค่อยมีกล่าวถึงอย่างชัด-
เจนมากนัก ยกเว้นที่ปรากฏในลังกาวตารสูตร ความคิดในลังการตารสูตรมีประเด็น
คล้ายคลึงกับบรรณกถาจริยาปิฎกในลางกรณด้วย แต่ลักษณะความคิดมิได้สัมพันธ์กันโดยตรง
เรื่องของระดับของบารมีจึงค่อนข้างเป็นเรื่องที่คัมภีร์เถรวาทบาลีให้ความสนใจมากกว่า
คัมภีร์มหายาน

การเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีในคัมภีร์เถรวาทและมหายาน

รายละเอียดต่าง ๆ ของการบำเพ็ญบารมีของทั้งสองสำนักที่กล่าวมาข้างต้น
ลงรอยกันบ้างในบางประเด็น ต่างกันบ้างในบางประเด็น ประเด็นต่าง ๆ ที่จะยกขึ้น
พิจารณาเปรียบเทียบมีดังนี้

๑. ทางพัฒนาของการบำเพ็ญบารมี
๒. จำนวนและขอธรรมของบารมี
๓. ลักษณะการบำเพ็ญบารมี
๔. ความมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมี
๕. ฐานะของบารมี

๑. ทางพัฒนาของการบำเพ็ญบารมี

ทั้งเถรวาทและมหายานเริ่มความคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมีอย่างง่าย ๆ โดยอาศัยหลักธรรมะซึ่งมีอยู่แล้ว ไม่ได้จำกัดความเกินแต่เดิมหรือเปลี่ยนแปลงขยับขยายให้ มีนัยพิเศษ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์ และคัมภีร์สังฆกรรมสูตรเป็นต้น

ในคัมภีร์รุ่นต่อมา ความคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมีได้ขยายออกและมีลักษณะ พิเศษเป็นเฉพาะ เรื่องของพระโพธิสัตว์ การบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ซ้ำซ้อนขึ้นในราย- ละเอียดมีการกำหนดความหมาย วิธีการ ลำดับ และชั้นของการบำเพ็ญ

แนวโน้มอย่างสำคัญ คือ การดึงเอาการบำเพ็ญบารมีอันก่อรากมาแต่ประวัติ- พระพุทธเจ้าออกมาแสดงเป็นเอกเทศโดยเฉพาะ จนกระทั่งการบำเพ็ญบารมีได้กลายเป็น ระบบการบำเพ็ญธรรม เหมือน ไตรสิกขาอย่างชัดเจน และในที่สุดการบำเพ็ญบารมีก็มี รายละเอียดเช่นเดียวกับการประพฤติพรหมจรรย์ของพระภิกษุ นั่นเอง จะเห็นได้จากพระ โพธิสัตว์มีศีลที่ต้องรักษาเป็นลักษณะสิกขาบทในพระปาติโมกข์ต้องละบานเรือนออกบวชบำ- เพ็ญตามสมาบัติสมาธิ เช่นเดียวกับพระภิกษุ

อย่างไรก็ตาม ความคิดหลักในเรื่องการบำเพ็ญบารมีก็ยังคงมีอยู่สามประการ คือ เป็นการบำเพ็ญเพื่อประโยชน์ผู้อื่นเป็นหลัก เป็นการบำเพ็ญที่สูงส่ง ต้องใช้ความพยายามอย่างสูง และต้องใช้เวลานานจะเห็นได้จากการเน้นเรื่อง การบำเพ็ญทาน ความเพียรและความอดกลั้นอดทน เป็นข้อใหญ่

ดังนั้น ในเรื่องนี้ จึงสามารถสรุปทางพัฒนาของการบำเพ็ญบารมีได้ว่า การบำเพ็ญบารมีในระยะสุดท้ายโดยเฉพาะของมหายาน ได้กลายเป็นระบบการบำเพ็ญธรรมแบบเดียวกับพระภิกษุ แต่ยังคงลักษณะความคิดอันเป็นแกนสำคัญของเรื่องพระโพธิสัตว์ไว้

ทางพัฒนาเช่นนี้ เป็นไปทั้งเถรวาทและมหายานทั้งนี้เพราะเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ได้ขยายทางออกจากลักษณะประวัติของบุคคลมาเป็นเรื่องราวของบุคคลผู้มุ่งหวังจะเป็นพระพุทธเจ้าในลักษณะเดียวกันกับบุคคลผู้มุ่งหวังในอรรถัตถผล และในที่สุดได้กลายเป็นการวางหลักเกณฑ์สำหรับทำให้บุคคลธรรมดากลายเป็นพระโพธิสัตว์ผู้สูงส่งจึงได้มีลักษณะเป็นคำสอนที่เพิ่มพูนรายละเอียด และความซับซ้อนขึ้น

๒. จำนวนและชื่อธรรมของบารมี

จำนวนบารมี

จำนวนบารมีต่างกันไปตามสำนักต่าง ๆ คือ เถรวาทสรรวาสติวาทีนมี ๖ เถรวาทบาลีมี ๑๐ มหายานมี ๖, ๗, และ ๑๐ ความลำดับทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความคิดของแต่ละสำนักเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม บารมีที่เป็นแกนหลักยังคงอยู่ในจำนวน ๕ ประการ การเพิ่มจำนวนบารมีมิได้กระทบกระเทือนแกนหลักดังกล่าว

ขอธรรมที่เป็นบารมี

ขอธรรมที่เป็นบารมี มีเหมือนกันทั้งชื่อและลักษณะอยู่ ๕ ประการด้วยกันคือ ทาน ศีล วัชระ ชั้นดี บุญญา (ยกเว้นปรัชญาปารมิตาของคัมภีร์พวกปรัชญาปารมิตา) และมีที่ใกล้เคียงกันอยู่บารมีหนึ่ง คือ เนกขัมมบารมี ลักษณะใกล้เคียงกับชยานบารมีของมหาชยาน

ส่วนขอธรรมที่มีแยกกันไปในนั้นมีในเดรวาทบาลีกับมหาชยาน เพิ่มมาอีกสำนักละ ๔ บารมี คือ เดรวาทบาลี มีสังจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาทบารมี อุเบกขาบารมี มหาชยานมี อุปายเภคัลยปารมิตา พลปารมิตา ชญานปารมิตา

บารมีทั้ง ๔ ของเดรวาทบาลี ไต่กล่าวแล้วว่าสามารถรวมเข้ากับบารมี ที่อยู่ในลักษณะเดียวกันได้คือ สังจะอยู่ในศีล เมตตาทบารมี อุเบกขาบารมี อยู่ในเนกขัมม (หรือฉานบารมี) ส่วนอธิษฐานบารมีน่าจะไต่แก่การตั้งปณิธาน

บารมีทั้ง ๔ ของมหาชยานเกิดขึ้นเมื่อแสดงความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งไต่กล่าวแล้วของตน

๓. ลักษณะการบำเพ็ญบารมี

ลักษณะของการบำเพ็ญไต่กล่าวข้างตนก่อนข้างคล้ายคลึงกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งรายละเอียดไต่กล่าวถึงในอรรถกถาจรยาปิฎก กับคัมภีร์มหาชยานดังเช่น

ในทานบารมี การแบ่งประเภทของทานตรงกัน ทั้งด้านความคิดและเรื่องการใช้ศัพท์ คือ การแบ่งทานตามวัตถุที่ให้เป็น ๓ ไต่แก่

อรรถกถาจริยาปิฎก	คัมภีร์มหายาน
ธรรมทาน	ธรรมทาน
อามิสทาน	อามิสทาน
อภัยทาน	ไมตรีทาน

และการแบ่งทานตามวัตถุที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้ให้

อรรถกถาจริยาปิฎก	คัมภีร์มหายาน
พาหิรทาน	พาหิรทาน
อชัตติกทาน	อชัตติกทาน
	พาหิร - อชัตติกทาน

รวมทั้งรายละเอียดในเรื่องข้อบังคับในการบำเพ็ญทานก็อยู่ในลักษณะใกล้เคียงกัน คือ มีการพิจารณาผู้รับ มีการกำหนดลักษณะผู้ให้ การกำหนดสิ่งของที่จะให้เป็นทานด้วย

ในศีลขันธ์มีแต่เดิมที่กำหนดกุศลกรรมบถ ๑๐ เหมือนกัน กุศลกรรมบถ ๑๐ นี้ มีปรากฏแต่ลักษณะสูตรแล้ว ทั้งเดรวาทบาลีและมหายานได้ขยายความคิดในการบำเพ็ญศีลออกไปสู่ลักษณะลักษณะสิบชาติแบบปาติโมกข์ อย่างไรก็ตาม คัมภีร์เดรวาทบาลีไม่มีการพัฒนาไปจนถึงขั้นมีการปรับอาบัติแบบในคัมภีร์มหายาน

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี กบถยานปารมิตา ปรัชญาปารมิตา มีลักษณะใกล้เคียงกัน มีการกล่าวเน้นถึงการออกบวช เพื่อบำเพ็ญทานสมาธิซึ่งเดรวาทบาลี ยกมาไว้ในปัญญาบารมี ส่วนของมหายานแยกออกเป็น ๒ ส่วน คือ การบำเพ็ญทานสมาธิ อยู่ในชยานปารมิตา เรื่องของญาณ หรือ ชญาณ อยู่ในปรัชญาปารมิตา

บารมีอื่น ๆ เช่น วิริยะ ขันติ มหายานเนนมากกว่า คัมภีร์ เถรวาทบาลี และมี
ขันติในลักษณะการยอมรับธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอีกแห่งหนึ่ง

ส่วนที่แตกต่างกันในรายละเอียดของการบำเพ็ญแต่ละบารมีนี้ ไทแก่ปรัชญา-
ปารมิตาในความคิดของพวกเขาขมิกะ ซึ่งกล่าวว่าปารมิตานี้ได้แก่การบำเพ็ญให้เห็นแจ้ง
ในศูนยตา ส่วนปัญญาบารมีของเถรวาทไม่ได้อธิบายในเรื่องศูนยตา

เมื่อพิจารณารายละเอียดของการบำเพ็ญแต่ละบารมีจะเห็นได้ว่า มีราย-
ละเอียดใกล้เคียงกันพอสมควร แต่ความคิดในเถรวาทบาลียังไม่แนบแน่นมากเท่าในคัมภีร์
มหายาน

เรื่องที่จะต้องพิจารณาในลักษณะการบำเพ็ญอีก ๒ ประเด็น คือ ลำดับและ
ระดับของบารมี

เรื่องลำดับนี้ ทั้งสองสำนักต่างกล่าวว่า จะต้องบำเพ็ญบารมีไปตามลำดับ
ความคิดที่ซัดกันอยู่ก็คือ ต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์เป็นเอกเทศหรือไม่ คัมภีร์ของทั้งสองสำนัก
ต่างมีมติทั้ง ๒ มติแยกกันไป คือต้องบำเพ็ญเป็นแต่ละข้อ แล้วจึงจะเริ่มบำเพ็ญข้ออื่น กับ
บำเพ็ญรวมกันไป ต่อมามีมติที่ ๓ คือ ให้บำเพ็ญพร้อมกันแต่มีปารมิตา ๑ เถนที่สุด ดังที่
ได้กล่าวแล้วในเรื่องของลำดับของการบำเพ็ญบารมี

เรื่องระดับของการบำเพ็ญ คัมภีร์เถรวาทบาลีที่กล่าวถึงเรื่องบารมี ไม่ค่อย
เว้นที่จะกล่าวเรื่องนี้ แต่ของมหายานมีนอยคัมภีร์ดังที่แสดงแล้วในหัวข้อนี้ อย่างไรก็ตาม
มีประเด็นคล้ายคลึงกันในระหว่าง อรรถกถาจริยาปิฎก กับมหายานสูตราลังการ และ
สังกาวตารสูตร

ดังนั้น โดยสรุปแล้ว ในเรื่องลักษณะของการบำเพ็ญบารมีของเถรวาท และ
มหายาน จึงมีความคิดคล้ายคลึงกันพอสมควร ข้อแตกต่างเป็นเรื่องของรายละเอียด เป็น

ส่วนมาก โดยโครงสร้างใหญ่แล้วลักษณะการบำเพ็ญบารมีคงเป็นไปในลักษณะเดียวกัน เป็น
แต่ของเถรวาทไม่เป็นระบบที่เท่าคัมภีร์มหายาน

๕. ความมุ่งหมายในการบำเพ็ญบารมี

ความมุ่งหมายในการบำเพ็ญบารมีคือ เพื่ออนุตรสัมมาสัมโพธิ และเพื่อช่วย
เหลือผู้อื่น บัณฑิต คือพระโพธิสัตว์ต้องบรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิก่อนช่วยเหลือผู้อื่นหรือไม่
คัมภีร์เถรวาทถือว่าต้องบรรลุเสียก่อนจึงจะช่วยเหลือผู้อื่นได้ดังจะเห็นได้จาก
การตั้งนิธานว่า ต้องได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วจึงจะช่วยผู้อื่นไปนิพพานด้วย ลักษณะ เช่น
นี้ยอมเป็นไปแก่คัมภีร์มหายาน เช่นสังฆกรรมสูตรที่กล่าว อัญญาสำหรับปริชาตยาปารมิตาด้วย
คัมภีร์อื่น เช่นมหายานสูตรกล่าวซึ่งมีโลกาว่าโดยตรงแต่ก็แสดงให้เห็นว่าสัตว์ปริชาต-
จรรยาของพระโพธิสัตว์อยู่ในลำดับที่สุดของจรรยาทั้งหลาย แสดงว่าพระโพธิสัตว์ จะ
ต้องบรรลุธรรมขั้นสูงหรือบำเพ็ญธรรมเป็นเวลานาน จึงจะช่วยสัตว์อื่นได้ในส่วนของการ
หลุดพ้น

คัมภีร์มหายานเมื่อกล่าวถึงเรื่องนี้ ลางครั้งจะมีลักษณะเน้นการช่วยเหลือผู้อื่น
อย่างมาก พร้อม ๆ กับการมีใจนึกถึงอนุตรสัมมาสัมโพธิไปด้วยโดยไม่ขาดสายถึงกระนั้น
ก็ตีความคิดก็ยังกำกวมระหว่างจะต้องบรรลุก่อน กับยังไม่บรรลุก่อน

ทางออกของมหายานคือ การทำให้พระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติเท่าเทียมพระพุทธ-
เจ้าเสียในระหว่างทางแห่งการบำเพ็ญโพธิสัตว์จรรยา แต่การแก้ปัญหานั้นก็หลีกเลี่ยง
ความคิดการพัฒนาไปเป็นขั้นเป็นภูมิที่สูงขึ้นทีละภูมิ อันเป็นลักษณะเช่นเดียวกับขั้นของการ
เป็นอริยบุคคลในพุทธศาสนาก็เคยไปไม่พบ ด้วยกล่าวว่าพระโพธิสัตว์จะมีอำนาจครบถ้วน
ก็แต่ในภูมิขั้นสูง ในภูมิต่ำ ๆ ก็ได้แต่ช่วยเหลือเจือจานในลักษณะของท่าน ไม่ได้กระทำ

ด้วยการเทศนาให้ไปถึงนิรวาณ ซึ่งจะทำให้เกิดต่อเมื่อพระโพธิสัตว์บรรลุภูมิขั้นสูง นอกจากนี้ความคิดที่แสดงออกในการพยากรณ์หรือเรื่องนิยตโพธิสัตว์ ก็แสดงให้เห็นว่า ต้องบรรลุคุณธรรมกลางถึงกลางอย่าง แล้วจึงจะช่วยผู้อื่นตามที่ตั้งปณิธานไว้ได้

การแก้ปัญหา ของคัมภีร์มหายาน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากจุดหมายอนุตรสัมมยักสัมโพธิเป็นการบรรลุภูมิที่สูงสุดของพระโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ผู้มีอำนาจเต็มในลักษณะพระอวโลกิเตศวร และเกิดการยืดเวลาไม่เขานิรวาณ หั่ง ๒ ประเด็นนี้เป็นไปเพื่อรักษาจุดหมายคือความกรุณาไว้

ลักษณะของการบำเพ็ญบารมี จึงกลับไปมีจุดหมายเท่า ๆ กันกับการบรรลุอรหัตตผลซึ่งยังไม่ถึงการ เป็นพระพุทธเจ้าอยู่นั่นเอง ยังคงต้องเป็นพระโพธิสัตว์คอยช่วยเหลือผู้อื่นต่อไป ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงจุดหมายเรื่องความกรุณามีอยู่เหนือจุดหมายการบรรลุอนุตรสัมมยักสัมโพธิ

๕. ฐานะของบารมี

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท บารมีเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญในอดีตชาติ ไม่ได้เป็นธรรมสำคัญยิ่งยวดเท่ากับธรรมที่บำเพ็ญในก่อนหน้าการตรัสรู้ อันได้แก่โพธิปักขิยธรรม บารมีมีลักษณะเป็นธรรมเสริมคือ เป็นการสั่งสมความดีเพื่อที่จะได้มีคุณสมบัติพร้อมที่จะตรัสรู้ มิใช่บำเพ็ญบารมีแล้วเป็นพระพุทธเจ้าเลย บารมีจึงเป็นธรรมะในชั้นรอง

ในพุทธศาสนามหายาน ปารมิตาทั้งหลายที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเป็นเหตุโดยตรงที่จะทำให้ตนธรรมดาสามัญกลายเป็นพระพุทธเจ้าได้ หรือเมื่อเกิดการยืดเวลาไม่เขานิรวาณ ปารมิตาก็เป็นธรรมะที่ทำให้ตนธรรมดากลายเป็นพระโพธิสัตว์ผู้เรื่องอำนาจได้ ส่วนโพธิปักขิยธรรมและธรรมะอื่น ๆ ในพุทธศาสนาเป็นธรรมะชั้นรอง

ฐานะของบารมีของเถรวาทกับมหายานจึงแตกต่างกันเป็นประเด็นสำคัญ การเห็นบารมีเป็นธรรมชั้นรอง เป็นเหตุให้พุทธศาสนาเถรวาทบาลีไม่ค่อยสนใจบารมีมากนัก คัมภีร์ที่เรียบเรียงความคิดเรื่องนี้ยังมีระบบที่สุดได้แก่อรรถกถาจริยาปิฎกตอนที่เรียกว่า ปกิณณกถา แต่ความคิดของอรรถกถาจริยาปิฎกก็มีได้ปรากฏแพร่ไปในคัมภีร์อื่น และเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าได้ความคิดมาแต่มหายานอยู่ไม่น้อย ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าศึกษาต่อไป

เรื่องราวของการบำเพ็ญบารมีในพุทธศาสนาเริ่มแต่ความคิดที่ปรากฏในลักษณะสูตรกำหนดตามประวัติของพระพุทธเจ้าแต่ครั้งเป็นคฤหัสถ์ และต่อมาได้ขยายโดยนำความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในอันมุ่งโพธิญาณและเพื่อแสดงความกรุณาเป็นหลักในการเลือกธรรม เพื่อให้เหมาะแก่จุดหมายดังกล่าว ทั้งนี้โดยอาศัยไตรสิกขาหรือพรหมจรรย์เป็นหลักจนกลายเป็นระบบธรรมที่แยกเป็นเอกเทศเฉพาะของพระโพธิสัตว์บำเพ็ญ และกลายเป็นธรรมะสูงสุดในพุทธศาสนามหายานในที่สุด.

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย